

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Dr.
İbrahim TAVUKÇU

Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Diyarbakır, e-mail:
ibrahimtavukcu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-121X>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied
15/06/2020

Kabul edildi.
Accepted
20/06/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.753239>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümetlerinin İdari Taksimat Alanında Yaptığı Düzenlemeler

Arrangements of the Parliamentary Governments in the Field of Administrative Dissatisfaction in the National Struggle Period

Öz

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından kısa bir süre sonra ilk TBMM Hükümeti kurulmuş ve Kurtuluş Savaşı'nın idaresini ele almıştır. Milli Mücadele dönemi boyunca beş hükümet görev yapmıştır. Hükümetler bu dönemde bir yandan istiklal mücadelesi verirken bir yandan da idari taksimat ve mülki teşkilatı düzenlemeye dönük çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda ilk TBMM Hükümeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra sancaklar müstakil hale getirilmeye başlanmış, birçok kaza sancak yapılmış, bazı nahiyeler kazaya dönüştürülürken bazı kazalar ise lağv edilmiştir. Bu dönemde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile birlikte mülki yapılanmada da değişikliğe gidilmiş, mülki idare bölümleri dört kademededen üç kademeye indirilmiştir. Bu düzenlemeler ile Milli Mücadele döneminde idari taksimat ve mülki teşkilat büyük oranda değişikliğe uğramıştır. Bu çalışmada, TBMM Zabıt Cerideleri ve arşiv vesikaları esas alınarak Milli Mücadele döneminde yapılan idari taksimatın hangi gerekçelere dayandığı, bu düzenlemeler yapılırken hangi hususlara dikkat edildiği, mebusların bu düzenlemelere hangi açılardan baktığı incelenmiş, bu veriler üzerinden Milli Mücadele döneminde görev yapan TBMM Hükümetlerinin idari ve mülki yapılanma politikasını belirleyen ya da etkileyen unsurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdari Taksimat, Milli Mücadele, Mülki Teşkilat, TBMM Hükümeti, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.

ATIF: TAVUKÇU İbrahim, "Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümetlerinin İdari Taksimat Alanında Yaptığı Düzenlemeler", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 6/2 (Haziran 2020), s. (721-758)

CITE: TAVUKÇU İbrahim, "Arrangements of the Parliamentary Governments in the Field of Administrative Dissatisfaction in the National Struggle Period", **Journal of History and Future**, 6/2 (June 2020), pp. (721-758)

Abstract

Shortly after the opening of Turkey's Grand National Assembly and the government established the first Parliament has addressed the administration's War of Independence. Five governments served during the National Struggle period. In this period, while governments struggled for independence, they also worked on regulating administrative division and civil service. In this context, shortly after the establishment of the first TBMM Government, the sanjaks started to become detached, many accidents were made, some districts were transformed into accidents while some accidents were abolished. In this period, with the adoption of the Organization Law, a change was made in the civil structure and the administrative units were reduced from four levels to three levels. With these arrangements, the administrative division and the civil service have been heavily altered during the National Struggle. In this study, the reasons of the administrative division made during the National Struggle period based on the Turkish Grand National Assembly and archive documents, which aspects were taken into consideration while making these arrangements, the aspects of the parliamentary views of these regulations, and the administrative and property of the Parliamentary Governments in the National Struggle period Elements that determine or affect the structuring policy have been tried to be revealed.

Key words: Administrative Divisions, Civil Organization, Government of Parliament, National Struggle, Organization Law.

Giriş

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne birçok alanda maddi miras tevarüs etmiştir. Cumhuriyete devreden maddi mirastan biri de devletin taşra idaresi yönetim sistemidir. 6 asır gibi uzun bir süre ayakta kalan Osmanlı Devleti'nin taşra örgütlenmesi ve yönetim şekli zaman içinde iç ve dış dinamiklerin etkisi ile değişime uğramış, yeni toprakların fethedilmesi sonucu sınırların genişlemesi taşra idaresinde yeni uygulamaların hayata geçirilmesini zorunlu kılmıştır.

Osmanlı'dan cumhuriyete kadar Türk yönetim sistemi içerisinde taşra idaresi çeşitli aşamalardan geçerek zengin bir tecrübe birikimi içinde olgunlaşmıştır. İlk Osmanlı devrinde idari birim sancak olarak belirlenmiş ve idarede sancak temeline dayanan bir bölümlenme uygulanmıştır.¹ Ancak bu yapı zamanla yönetim sisteminde ortaya çıkan ihtiyaçlara uygun olarak değişime uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin taşra idaresinde uygulanan sancak merkezli idari yönetim sisteminden zamanla sancaktan eyalete, daha sonraları ise eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiştir.

Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçişi sağlayan en önemli yasal düzenlemeler 1861 Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ve 1864 Vilayet Nizamnamesi olmuştur. Cebel-i Lübnan

1 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2007), 251.

Nizamnamesi ile Lübnan'a özerk bir yönetim verilmesi² merkeziyetçi yönetim anlayış ile idare edilen Osmanlı Devleti için son derece "korkutucu bir örnek" olmuştur. Avrupa devletlerinin bütün Osmanlı vilayetlerinde görmeyi arzuladığı bu düzenleme³ 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne giden sürecin, vilayet sistemine geçişin, önemli bir adımı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 1864 Vilayet Nizamnamesi⁴ ile taşra idaresinde köklü bir değişiklik yapılmış, idari olarak yeni bir örgütlenme inşa edilmiştir. Bu nizamname ile eyaletlerin adı vilayetlere dönüştürülmüş,⁵ böylece eyalet sisteminden vazgeçildiği vilayet sistemine geçildiği ilan edilmiştir.⁶ Yapılan düzenleme ile mülki düzen hiyerarşik olarak vilayet, liva, kaza ve karye (köy) olarak yeniden örgütlenmiştir.⁷ Numune vilayet olarak da Tuna vilayeti kurulmuş, daha sonra vilayet sistemi başka bölgelerde denenmiş ve nihayet ülke çapında uygulamaya konmuştur.⁸ Bazı düzenlemeler yapılmakla birlikte temel olarak bu sistem, 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

II. Meşrutiyet döneminde "1913 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanun-ı Muvakkati"⁹ ile mülki idarede "Vilayetlerin livalara, livaların kazalara, kazaların nahiyelere, nahiyelerin de karyelere [köylere] müstenid olduğu" ifade edilmiştir.¹⁰ Bu taksimat Milli Mücadele döneminin başına dek sürdürülmüştür.

Milli Mücadele döneminin başında, 1919 yılında, idare teşkilatının genel görüntüsü şöyle olmuştur:¹¹ Dâhiliye Nezareti'ne bağlı vilayetler (İl) ve müstakil mutasarrıflıklar (sancak-müstakil liva) adlarıyla iki büyük idari ünite görülmektedir. Vilayetlere bağlı mutasarrıflıklar (mülhak liva) ve bunlara bağlı kazalar (Kaymakamlık), Nahiyeler (Bucak) ile Sancaklara (müstakil livalara) bağlı kazalar ve nahiyeler vardır.¹² Bu mülki idareye göre;¹³

Vilayet: Bugünkü il örgütlerinin karşılığıdır. Vilayetlerin başında bulunan en büyük yetkili validir.

Liva: Vilayet ile kaza arasında bir idari örgüttür.¹⁴ Livaların başında en büyük mülkiye

2 İber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 51-52.

3 Ortaylı, 2000, 52.

4 *Düstur*, 1. Tertip, C.1, 608-624.

5 *Düstur*, 1. Tertip, C.1, 608.

6 Nizam Önen- Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 161.

7 *Düstur*, 1. Tertip, C.1, 608.

8 Mefahir Behlülgil, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz*, (İstanbul: Özal Matbaası, 1992), 139-144.

9 *Düstur*, 2. Tertip, C.5, 186.

10 *Düstur*, 2. Tertip, C.5, 187.

11 Selahaddin Aslan Korkud, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1909'dan 1918 Arasında İdare Teşkilat ve Amirleri Hakkında Bir İnceleme", *Türk İdare Dergisi*, 36/293-294, (1965): 4.

12 Korkud, 4.

13 Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), 41-42.

14 Liva, 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 no'lu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. ve 24 Nisan 1924 tarihli, 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 89. maddeleri uyarınca Cumhuriyet döneminde kaldırılmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden gelen alışkanlıkla liva karşılığı olarak sancak kelimesi de kullanılmıştır. Bu bakımdan Milli Mücadele sırasında liva, sancak, mutasarrıflık kelimelerinin eş anlamda kullanıldığı unutulmamalıdır. Erdeha, 42.

amiri olarak Mutasarrıf vardır. Bu yüzden livalara mutasarrıflık da denilir. Livalar, mülhak ve müstakil livalar olarak iki kısma ayrılmıştır:

a)Mülhak Livalar: Mülhak livalar; genel idare, jandarma ve yerel yönetim bakımından bir vilayete bağlı olarak yönetilen, ayrı bir tüzel kişiliği ve genel meclisi olmayan yönetim birimleridir. Bunların hususi (özel) bütçeleri, bağlı oldukları vilayetin hesabına devredilmektedir.¹⁵

b)Müstakil Livalar: Elviye-i gayri mülhaka, bağımsız livalar olarak da tanımlanan bu livalar doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti'ne bağlıdır. Mutasarrıfları da valininkine benzer bir statüdedir. Genel ve yerel idare bakımından vilayetle eşdeğer kılınan yönetim birimidir.¹⁶

3) Kaza: Bugünkü ilçe örgütün karşılığıdır. Kazanın başında bu günkü gibi Kaymakam bulunmaktadır.

4) Nahiye: Bucak örgütünün karşılığıdır.¹⁷

5) Karye: Bu günkü köy biriminin karşılığıdır.

Milli Mücadele dönemi boyunca “İcra Vekilleri Heyeti” adı altında beş hükümet görev yapmıştır.¹⁸ I. İcra Vekilleri Heyeti döneminde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile birlikte mülki yapıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun nüvesini Mustafa Kemal Paşa'nın 18.09.1920'de TBMM'ye sunduğu 31 maddeden oluşan ve “Halkçılık Beyannamesi” olarak da anılan hükümet beyannamesi¹⁹ oluşturmuştur. Hükümetin Halkçılık Programı adı altında meclise sunduğu bu program, aslında Osmanlı Devleti'nin yakın tarihinin kötü idare başta olmak üzere birçok açıdan muhasebesinin yapıldığı fikirlerin mahsulüdür.²⁰ Bu program, Hükümet tarafından mecliste oluşturulan Encümen-i Mahsus Komisyonu'na gönderilmiş, encümen söz konusu programı “Teşkilat-ı Esasiye Layiha-i Kanuniyesi” adı altında meclise sevk etmiş ve görüşmelerine 18.11.1920

15 Nuray Keskin, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye'de İllerin Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2007, 226.

16 Osmanlı Devleti'nde müstakil liva modeli ve uygulaması için bkz. Keskin, 215-221.

17 Bucaklar, 11.09.2014'te yapılan düzenleme ile kaldırılmıştır. *Resmî Gazete (RG)*, 11.09.2014, No: 29116, 41.

18 I. İcra Vekilleri Heyeti Dönemi: (3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921), *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre I, C. 1, 196-198- *TBMMZC*, Devre I, C.7, 372-373.

II. İcra Vekilleri Heyeti Dönemi: (24 Ocak 1921-19 Mayıs 1921), *TBMMZC*, Devre I, C. 7, 372-373- *TBMMZC*, Devre I, C. 10, 318-320.

III. İcra Vekilleri Heyeti Dönemi: (19 Mayıs 1921-12 Temmuz 1922), *TBMMZC*, Devre I, C. 10, 318-320- *TBMMZC*, Devre I, C. 21, 358-362.

IV. İcra Vekilleri Heyeti Dönemi: (12 Temmuz 1922-14 Ağustos 1923), *TBMMZC*, Devre I, C. 21, 358-362- *TBMMZC*, Devre II, C. 1, 58-62.

V. İcra Vekilleri Heyeti Dönemi: (14 Ağustos 1923- 27 Ekim 1923), *TBMMZC*, Devre II, C.1, 58-62- *TBMMZC*, Devre II, C. 3, 75-76.

19 Beyanname için bkz. *TBMMZC*, Devre I, C. 4, 201-203.

20 *TBMMZC*, Devre I, C. 5, 407-409.

tarihinde başlanmıştır.²¹ Encümen-i Mahsus mazbata muhariri İsmail Suphi Bey'e göre esas düşüncesi kötü idareyi ortadan kaldırmak olan kanun tasarısına ilişkin görüşmeler, 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile sonuçlanmıştır.²² Bu görüşmeler sırasında "adem-i merkeziyetçilik"²³ kavramı üzerinden çokça tartışmalar yapılmış, merkezi idarenin yerel idarelere bazı alanlarda yetki devretmesi gerektiğine dair bir yaklaşım oluşmuştur. Bu kavramın içeriği ve sınırları üzerinde net bir çerçeve oluşmamış, bu nedenle kavramın farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklı olarak farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.²⁴ Ancak yine de 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu idarede çok ciddi epistemolojik bir kopuş gerçekleştirmiştir. Bu anayasa, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde görülmemiş ölçüde adem-i merkeziyetçi bir anayasa olmuştur.²⁵

24 maddelik kısa bir anayasa olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 14 maddesi, yani yarısından fazlası taşra yönetimine ayrılmıştır.²⁶ Kanunun "İdare" başlıklı 10. maddesinde "Türkiye'nin coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetlerin kazalara bölündüğü ifade edilmiş, kazaların da nahiyelerden oluştuğu belirtilmiştir.²⁷ Böylece mülki idare bölümleri, dört kademededen üç kademeye indirilmiştir.²⁸ Kanunun "Vilayet" başlıklı 11-14. maddelerinde: "Vilayet denen idari birimin manevi şahsiyet ve muhtariyete sahip olduğu", TBMM'nin koyacağı yasalar çerçevesinde belirlenen alanlarda işlerin düzenlenmesi ve yürütülmesi için "vilayet şuralarının" oluşturulduğu, vilayet şuraları üyelerinin vilayet halkınca seçimle iş başına geleceği, bununla birlikte vilayetlerde TBMM'nin vekili ve temsilcisi olarak "vali" bulunacağı belirtilmiştir. "Kaza" başlığı altındaki 15. maddede ise "kazanın yalnız idari ve inzibati bir birim olup manevi kişiliğe sahip bulunmadığı, yönetiminin de TBMM Hükümeti'nce atanan ve valinin emri altında iş gören kaymakama verildiği belirtilmiştir.²⁹ "Nahiye" başlıklı bölümde ise 5 maddede nahiyenin ne olduğu anlatılmış ve yapısı belirlenmiştir.³⁰

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "Umumi Müfettişlik" başlığını taşıyan son bölümünde vilayetler arası ve üstü bir "denetim kurumu" da getirilmiştir. Buna göre vilayetler ekonomik

21 TBMMZC, Devre I, C. 5, 407.

22 RG, 07.02.1921, No: 1; *Kanunlar Dergisi*, C.1, 89-91.

23 Adem-i merkeziyetçilik; mahalli idarelere geniş yetkiler tanıyan ve II. Meşrutiyet'ten sonra Prens Sabahattin tarafından Türk yönetim sistemi için teklif edilen temel ilkedir. Şerif Mardin, "Adem-i Merkeziyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1988), C.1, 364-366. Merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçilik Türkiye'de 1900'lü yılların başlarında Hürriyet ve İtilaf ile İttihat ve Terakki Hareketleri arasında yaşanan büyük tartışmanın başlıca konularından birisi olmuştur. Bu tartışmalarda ana nokta, illerin yönetimi konusudur. Prens Sabahattin adem-i merkeziyeti, taşra genel yönetiminin yetkilerinin artırılmasını içeren "yetki genişliği" olarak tanımlamıştır. İttihat Terakki tarafı ise Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçiliğin "yetki genişliğinden" ibaret olduğunu savunmasını, dönemin gerekçelerini gerekçe göstererek reddetmiştir. Birgül Ayman Güler, "Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi? Adem-i Merkeziyetçilik mi?", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 9, sy. 2, (2000), 15-17.

24 TBMMZC, Devre I, C. 6, 484-490.

25 Rıdvan Akın, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Yeri", *I. Türk Hukuk Kongresi Tarihi Bildirileri*, (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014), 603.

26 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 263.

27 RG, 07.02.1921, No: 1; *Kanunlar Dergisi*, C. I, 89.

28 Keskin, 234.

29 RG, 07.02.1921, No: 1; *Kanunlar Dergisi*, C. 1, 90; Tanör, 263-264, Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008), 82-83.

30 RG, 07.02.1921, No: 1; *Kanunlar Dergisi*, C. 1, 90; Tanör, 264, Özbudun, 83.

ve sosyal ilişkileri açısından birleştirilerek umumi müfettişlik kümeleri oluşturulmuştur.³¹

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan düzenlemeler, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu sisteminde merkezîyet usulünün sınırlı, hatta istisnai olduğunu, yerinden yönetimin ise asli ve genel tutum olduğunu ortaya koymuş, idarenin örgütlenmesi noktasında getirdiği yerinden yönetimi esaslar bakımından da aşağıdan yukarı bir yönetim yapısı geliştirmiştir.³² Milli Mücadele döneminde idari taksimatta ve mülki teşkilatta yapılan düzenlemeler bu esaslar üzerine şekillenmiş ve hayata geçirilmiştir.

1. Mondros Mütarekesi'nden Sonra Milli Sınırlar İçinde Kalan Vilayetler, Mülhak ve Müstakil Livalar

Mondros Mütarekesi'nden sonra milli sınırlar içinde kalan topraklar üzerinde toplam 15 vilayet, 35 mülhak liva 17 müstakil liva³³ ile 392 kaza³⁴ kalmıştır. Bu vilayetler ile mülhak ve müstakil livalar şöyledir:

Tablo 1: Mondros Mütarekesi'nden Sonra Milli Sınırlar İçinde Kalan Vilayetler, Mülhak ve Müstakil Livalar ile Merkezleri³⁵

<i>Vilayet ve Mülhak Livanın Adı</i>	<i>Merkezi</i>	<i>Müstakil Livanın Adı</i>	<i>Merkezi</i>
1. Erzurum vilayeti	Erzurum	1. Eskişehir livası	Eskişehir
a) Erzincan livası	Erzincan	2. Antalya livası	Antalya
b) Bayazıt livası	Doğubayazıt	3. Urfa livası	Urfa
2. Sivas vilayeti	Sivas	4. İçel livası	Silifke
a) Amasya livası	Amasya	5. İzmit livası	İzmit
b) Tokat livası	Tokat	6. Bolu livası	Bolu
c) Karahisar-ı Şarki livası	Şebinkarahisar	7. Canik livası	Samsun
3. Mamuretüaziz (Harput) vilayeti	Elaziz (Elazığ)	8. Çatalca livası	Çatalca
a) Malatya livası	Malatya	9. Karahisar-ı Sahip livası	Afyon
b) Dersim livası	Tunceli	10. Karesi livası	Balıkesir
4. Diyarbakır vilayeti	Diyarbakır	11. Biga livası	Çanakkale (Kale-i Sultaniye)
a) Ergani livası	Maden	12. Kayseri livası	Kayseri
b) Mardin livası	Mardin	13. Kütahya livası	Kütahya

31 RG, 07.02.1921, No: 1; *Kanunlar Dergisi*, C. 1, 90; Tanör, 265, Özbudun, 83.

32 Tanör, 265.

33 Erdeha, 42-44. Bir başka çalışmada bu sayı farklı verilmiştir. Korkud'a göre Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı toprakları üzerinde 15 vilayet, 36 mülhak liva ve 17 müstakil liva kalmıştır. Korkud, 4-6. Selek'e göre ise Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da 13 vilayet ve 15 müstakil liva, Trakya'da ise bir liva Osmanlı sınırları içinde kalmıştır. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, 4. Baskı (İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968), 58-59.

34 Durmuş Yalçın, "Milli Mücadele'de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdarecileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sy.21, (Temmuz 1991), 408.

35 Tablo, Erdeha'nın adı geçen eserinde s.42-44'te vermiş olduğu bilgiler esas alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca bkz. Korkud, 4-6; Keskin, 227.

c) Siverek livası	Siverek	14. Maraş livası	Maraş
5. Bitlis vilayeti	Bitlis	15. Menteşe livası	Muğla
a) Muş livası	Muş	16. Niğde livası	Niğde
b) Siirt livası	Siirt	17. Ayıntap livası	Ayıntap
c) Genç livası	Genç	-	-
6. Van vilayeti	Van	-	-
a) Hakkâri livası	Hakkari	-	-
7. Trabzon vilayeti	Trabzon	-	-
a) Lazistan livası	Rize	-	-
b) Gümüşhane livası	Gümüşhane	-	-
8. Kastamonu vilayeti	Kastamonu	-	-
a) Sinop livası	Sinop	-	-
b) Kengiri livası	Çankırı	-	-
9. Ankara vilayeti	Ankara	-	-
a) Kırşehir livası	Kırşehir	-	-
b) Çorum livası	Çorum	-	-
c) Yozgat livası	Yozgat	-	-
10. Konya vilayeti	Konya	-	-
a) Isparta livası	Isparta	-	-
b) Burdur Livası	Burdur	-	-
11. Adana vilayeti	Adana	-	-
a) Mersin livası	Mersin	-	-
b) Kozan livası	Kozan	-	-
c) Cebel-i bereket Livası	Osmaniye	-	-
12. Hüdavendigar vilayeti	Bursa	-	-
a) Ertuğrul livası	Bilecek	-	-
13. Aydın vilayeti	İzmir	-	-
a) Aydın livası	Aydın	-	-
b) Denizli livası	Denizli	-	-
c) Saruhan livası	Manisa	-	-
14. Edirne vilayeti	Edirne	-	-
a) Gelibolu livası	Gelibolu	-	-
b) Kırklise livası	Kırklareli	-	-
c) Tekfurdağı livası	Tekirdağ	-	-
15. İstanbul vilayeti	İstanbul	-	-
a) Beyoğlu livası	-	-	-
b) Üsküdar livası	-	-	-

Tabloya bakıldığında, 15 vilayetin olduğu, bu vilayetlere bağlı olarak toplam 35 mülhak livanın mevcut olduğu görülmektedir. Ayrıca sayıları 17'yi bulan müstakil liva mevcuttur. Vilayetlerin, Van ve Hüdavendigar vilayetleri hariç tutulacak olursa, genelde 2 ya da 3 mülhak livadan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Milli Mücadele döneminde bu vilayet ve livalar ile birlikte birçok nahiye ve kazanın idari taksimatlarında ve statülerinde zamanla değişiklik yapılmış, sayıları bu dönem boyunca değişkenlik göstermiştir. Bu değişiklikler belli ihtiyaçlardan doğmuş, bazı sebeplere

müstenid olarak hayata geçirilmiştir.

2. Milli Mücadele Döneminde İdari Taksimatta Değişikliğe Gidilmesinin Sebepleri

TBMM Hükümetleri, Milli Mücadele döneminde Mondros Mütarekesi'nden sonra milli sınırlar içinde kalan sancak ve vilayetler ile kaza ve nahiyelerin idari statülerinde çeşitli sebeplerden kaynaklı olarak değişikliğe gitmiş, böylece idari taksimata dönük düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin sebeplerine ilişkin gerekçelere doğrudan ulaşmak mümkün olamamış ise de gerek TBMM Meclis Zabıt ceridelerine yansıyan mebusların konuşmalarında gerekse İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan kararnamelerin satır aralarında bu sebeplerin neler olabileceğine ilişkin değerlendirmelere rastlamak mümkün olabilmektedir.³⁶ Bu verilere dayanarak idari taksimat değişikliğine birden çok faktörün sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepler birkaç başlıkta incelenebilir.

2.1. “Halka Doğru” Yönetim Arayışı

Milli Mücadele döneminde yapılan idari düzenlemeler yönetim açısından yeni bir felsefe üzerine inşa edilmeye çalışılmış, tüm mebuslar tarafından kabul görmese de âdem-i merkeziyetçi idare anlayışını savunan³⁷ “eski düzenin” yerine “halka doğru” gitmeyi hedefleyen, “halka yaklaşan”, “Halkçılık” esasına dayalı yeni bir düzen arayışı içinde olduğu görülmüştür. Bu hususta dönemin mebuslarının mecliste yapmış olduğu bazı konuşmaları referans göstermek mümkündür.

Birinci TBMM’de Kütahya Mebusu olan Besim Atalay Bey, “Aksaray adıyla bir kaza teşkil edilmesini” öngören bir kanun tasarısının görüşmeleri sırasında yapmış olduğu bir konuşmasında “eskiden” mülki taksimat yapılırken hangi hususların belirleyici olduğunu açıkça ifade etmiştir. Atalay konuşmasında: “...eskiden taksimat-ı mülkiyede ne ahval-i tabiiye düşünülür, ne de halka teshilat ciheti aranırdı. Birtakım mütegalibenin nüfuz ve müdahalesi yüzünden gayritabi ve gayrimenkul taksimatı mülkiye yapıldı.” açıklaması ile eski mülki taksimat düzenlemelerinde uygulanan yöntemleri ortaya koymuş ve bu uygulamalara bir örnek göstermiştir: “Bu cümleden olmak üzere Aksaray kazası da Niğde livasına ilhak edilmişti. Vaktiyle Selçukilerin ikinci payitahtı olan ve darphanelerini, ak saraylarını, narin minarelerini havi bulunan o güzel kasaba, Selçukiler zamanında, Moğollar

36 Keskin, döneme ait belgeler ve TBMM’de yapılan görüşmelere dayanarak mülhak livaların müstakil hale getirilmesine dair bir değerlendirme yapmış ve mülhak livaların müstakil hale getirilmesinin üç farklı gerekçeye dayandığını söylemiştir. Buna göre ilk gerekçe: “vilayet valisinin arkasında dört jandarma, önünde dört jandarma ile halkı ezmesinden kurtulmak için, ölçek olarak küçülmenin ve yeni örgütlenmede liva kademesini esas almanın kaçınılmaz olduğu” yaklaşımı, ikinci gerekçe : “teşkilat ne kadar küçük olursa, o kadar yararlı olacağı” bakış açısı ve nihayet “yerel yönetimlerin gelişmesi, güçlenmesi ve halkın kendi kendini yönetebilecek yeteneği kazanması”nı hedefleyen politikadır. Keskin, 228-229. Ayrıca Keskin’e göre; Milli Mücadele yıllarında yönetsel sınırların yeniden düzenlenmesi ya da yeni bir mülki bölüm oluşturulmasına ilişkin değişikliklerde, “işgal halinde yönetimin düşman eline geçmesini önlemek”, “etnik/dinsel azınlık yapısının yönetimi”, “çatışmaların önlenmesi”, “aşiretlerin bağlılığını sağlamak/koruyak”, “aşiretleri denetim altına almak”, “asayişin sağlanması” gibi nedenler belirleyici olmuştur. Keskin, 244-245.

37 Nuray E. Keskin, “1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini (1919-1928)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 2012) C. I, 225.

zamanında Anadolu'nun en güzel en mamur bir beldesi iken bizim elimize geçer geçmez; Gedik Ahmet Paşa'nın yarı ahalisini İstanbul'daki Aksaray mahallesine kaldırması ve sonra Niğde'ye raptedilmesi yüzünden kaza harap olmuştur.”³⁸ Atalay'a göre bu değişiklik idari bir ihtiyaçtan değil başka sebeplerden kaynaklanmıştır. Ancak yeni dönemde TBMM Hükümetlerinin halkı önceleyen mülki taksimattaki düzenlemeleri ile “halka doğru biraz daha yürünmüş”³⁹ ve halka kolaylık sağlanması amaçlanmıştır.

Lazistan (Rize) Mebusu Dr. Abidin Bey de yeni dönemde mülki yapının düzenlenmesi çalışmalarında “halka yaklaşılması” gerektiğini açıkça savunanlardan biri olmuştur. Mecliste idari düzenlemelerinin görüşüldüğü bir oturumda vilayetlerin küçülmesi gerektiğini söyleyerek atılacak adımlarla “halka daha çok yaklaşılmasını”, yerelde halkın devlete rahatlıkla ulaşmasına imkân sağlayacak düzenlemelerin hayata geçirilmesini “yeter ki halka yaklaşalım. Halk ve çarıklı köylü gelsin, sokulabilsin.” sözleri ile savunmuştur.⁴⁰ Aslında Meşrutiyet döneminde “idarede halka doğru” sözleri işitilmiştir. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabakanın aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükseltmek emelleri baş göstermiştir. Fakat bunlar ihtilâl gürültüleri ve harp topları arasına karışıp gitmiş, hiç bir netice hâsıl edememiştir.⁴¹ Ancak yeni dönemde “halka doğru gidişi” hedefleyen yerelde halkın ihtiyaçlarını önceleyen bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Besim ve Abidin Beyler tarafından dile getirilen idaredeki “halkçı yaklaşımın” bütün mebusların ortak fikri olduğunu söylemek zor olsa bile, bu yaklaşımın oldukça fazla destekçisi olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla halka daha yakın ve “Halkçılık” esaslarına uygun yeni bir mülki ve idari yapı oluşturma gayesi Milli Mücadele döneminde TBMM Hükümeti'nin idari taksimatta değişikliğe gitmesinin önemli bir sebebi olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. İdari Ölçek Olarak Küçülme Çabası

Milli Mücadele döneminde vilayet ve mülhak livaların idari taksimatında değişikliğe gidilmesinin en önemli sebeplerinden birinin de bu idari birimlerin ölçek olarak küçültülme çabası olduğunu söylemek mümkündür.⁴² II. Meşrutiyet döneminde tartışıldığı anlaşılan bu yaklaşım Milli Mücadele döneminde tekrar gündeme gelmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun görüşmeleri sırasında Abidin Bey bu konuya dikkati çekmiştir: “Biliyoruz ki, birçok vilâyetler vardır ki Almanya kadar ve hatta en küçük vilayetimiz Bulgaristan kadar vardır... Bugün arkadaşlar, Diyarıbekir vilâyeti düşünülürse mesaha-i sathıye nokta-i nazarından tam bir Almanya Devleti kadar vardır. Keza Konya yine öyle.”⁴³ değerlendirmesini yapmıştır. Bu durum bu vilayetlerde ve bağlı livaların yönetilmesinde hem idari hem güvenlik hem de ekonomik açıdan sorunlar yaratabilmiştir. Ayrıca bu vaziyet devletin bu birimlerin maddi kaynaklarından etkin bir şekilde istifade etmesinin önünde

38 TBMMZC, Devre I, C. 5, 61.

39 TBMMZC, Devre I, C. 5, 61.

40 TBMMZC, Devre I, C. 5, 100.

41 TBMMZC, Devre I, C. 5, 408.

42 Keskin 2007, 228-229.

43 TBMMZC, Devre I, C. 6, 362.

engel teşkil edebilmiştir. Lazistan (Rize) Mebusu Abidin Bey, tam da bu açıdan vilayetlerin küçültülmesi gerektiğini, bu şartlarda buralarda idarenin daha iyi sağlanacağını, her hususta buralardan daha iyi istifade edileceğini; aynı zamanda vukuatın da önüne geçilebileceğini savunmuştur.⁴⁴ Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey'e göre ise "parçalanmak [küçülme] mahalli terakkileri" sağlayacak, kazaların, livaların madden inkişafına imkân verecektir.⁴⁵

Sadece vilayetlerin büyüklüğü değil livalar dâhilindeki kazaların büyüklüğü de idarede sorunlar yaratabilmiştir. 1920 yılı sonlarına doğru Tokat, Çorum ve Amasya livaları dâhilindeki nahiyelerden üç kaza teşkili hakkındaki kanun tasarısının gerekçesinde bu husus açıkça vurgulanmıştır. Buna göre kazaların büyüklükleri nedeniyle bir merkezden idaresi öteden beri zorluklar yaratmıştır, bu zorluğun aşılması için yeni kazaların teşkili gerekli görülmüştür.⁴⁶

İdari ölçekte küçülmeye gidilmesi ile birlikte "halka daha çok yaklaşılabileceğine" dair bir kanaat vardır. Ortalama 3 ya da 4 livayı içine alan vilayetlerde ölçek olarak küçülme ile birlikte "vilayet valisinin arkasında dört jandarma ile ortalığı ezmesine, vali paşa geliyor, vali paşa geliyor..." gibi "modası geçmiş" anlayışa da bir bakıma son verilmesi gerektiğine inanılmıştır.⁴⁷ Bu yaklaşımın idari taksimat ve mülki teşkilatın yeniden örgütlenmesi sürecinde önemli bir dinamik olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

2.3. Güvenliği Sağlama Çabası

İdari taksimat değişikliklerini gerekli kılan en önemli sebeplerden biri de kuşkusuz güvenlik ya da asayiş sorunları olmuştur. Birçok birimin idari statüsünde değişikliği ön gören kanun tasarılarının gerekçelerinde bu hususun açıkça vurgulandığı görülmüştür. Söz gelimi Malatya dâhilinde Hekimhan adıyla bir kaza kurulmasını ön gören kanun tasarısının gerekçesinde: "Sivas-Malatya tariki umumisinin Kangal ve Malatya kasabaları arasındaki yüz elli kilometrelik kısmında bir kaza merkezi olmadığı gibi tariki mezkûrun tarafeynindeki kaza merkezlerinin en karibi de elli kilometrelik mesafededir. Anadolu'nun en işlek tariklerinden olan mezkûr yolun tarafeyni kuvvetli Hükümet merkezlerinden mahrum olduğundan dolayı öteden beri eşkıyanın cevelângâhı olmakta ve her sene burada yol bağlanarak mühim şekavetler yapılmaktadır. Bu hale mâni olmak üzere..."⁴⁸ Hekimhan adıyla bir kaza kurulması önerilmiştir. Adı geçen bölgede bir kazanın kurulması ile birlikte hem mülki teşkilat hem de jandarma gücü burada tesis edileceğinden devlet otoritesi bu bölgede daha iyi sağlanacak, bu durum asayiş olaylarının önüne geçecek ve güvenlik tesis edilecektir. Eşkıya rahatça hareket edemeyecek, şekavet olayları önlenecektir.

Ordu'nun müstakil liva haline getirilmesine dair meclis görüşmeleri sırasında da güvenliği sağlama çabasının idari statü değişikliğini gerekli kılan önemli bir gerekçe olduğunu ortaya koyan değerlendirmeler yapılmıştır. Görüşmeler sırasında Ordu'da önemli

44 TBMMZC, Devre I, C. 6, 362.

45 TBMMZC, Devre I, C. 5, 61.

46 TBMMZC, Devre I, C. 6, 81.

47 TBMMZC, Devre I, C. 5, 100.

48 TBMMZC, Devre I, C. 10, 185-186.

bir asayiş sorunu olduğu, yerel güçler arasında zaman zaman çatışmaya varan sürtüşmelerin yaşandığı dile getirilmiştir. Özellikle Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa Bey'in bu konuya ilişkin açıklamaları dikkat çekicidir: “[Ordu’da] ağalar, beyler pek çoktur. Eski derebeylerinden kalma pek çok ağalar var. Hepsinin yanında otuz kırk çete var. Geçen sene Koca Hasanoğulları ile Melekli oğulları müsademe yaptılar. Gündüz alenen halkın içerisinde bir yandan katil vuku buldu, Hükümet bir güne icraat yapamadıktan başka bunları bir vakit hükümete göturdüler de barıştırmak suretiyle işin önünü aldılar ve daha böyle bir kaç vukuat olduğu gibi beher gece katil, cinayet, kız kaldırmak, kaçırmak vukuatı eksik olmaz. Beylerden biri bir kız isterse babası da vermezse, eşkıya zorla kaldırıp ona götürür. Bunun gibi vekayi daima gece gündüz olmaktadır.”⁴⁹ Bir dönem Ordu’da kaymakam olarak görev yapmış olan Tunalı Hilmi Bey de, Ordu’nun ciddi bir asayiş sorunu olduğunu “Ordu’da katiyen hafta geçmez ki bir cinayet vukua gelmesin” sözleri dile getirmiştir.⁵⁰ Bu asayiş sorunları nedeniyle Ordu’nun Giresun’a bağlanması doğru değildir, asayişin temini için Ordu’nun da liva olması gerekmektedir.

Aksaray’ın müstakil liva haline getirilmesi teklifinin de en önemli gerekçesi asayişin temini meselesidir.⁵¹ Asayiş sorunlarının mülki teşkilatın bir derece artırılarak aşılacağı fikri hâkim olmuştur. Kazadan livalığa geçişin sağlanması durumunda daha güçlü bir mülki teşkilat tesis edilecek ve jandarma gücü artırılacaktır. Bu nedenle asayiş ve güvenliğin temini için sorun yaşanan bölgelerde yeni kazaların kurulması ya da mevcut kazaların müstakil hale getirilmesi uygulamalarının bir gereklilik olduğu görüşü önemli oranda kabul görmüştür. Dolayısıyla idari taksimat ve mülki yapılanma çalışmalarıyla güvenliğin sağlanması ve devlet otoritesinin tesisi arasında organik bir bağ olduğunu söylemek mümkündür.

2.4. Resmi İşlerde Yaşanan Zorluklar

İdari taksimatta değişikliğe gidilmesinin gerekçelerinden biri de bazı yerleşim birimlerinin vilayet ya da kaza merkezine uzak olması nedeniyle devletle olan resmi işlerinde, yani “muamelat-ı resmîyelerinde”, yaşadığı zorlukları aşmak olmuştur. Hükümet tarafından çıkarılan ve livaları müstakil hale getiren bazı kararnamelerde bu hususu teyit eden ifadelere rastlamak mümkündür.

İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan 31.05.1920 tarihli kararnamede, Tokat ve Amasya sancaklarının Sivas vilayetinden, Malatya sancağının Mamuratülaziz (Elazığ) vilayetinden ve Denizli sancağının da Aydın vilayetinden ayrılmasına karar verilmiştir. Bu kararnamede alınan kararın gerekçesine dair bazı bilgilerde yer almıştır. Buna göre; bu sancakların bağlı buldukları vilayetlere uzak bulunmaları nedeniyle “muamelat-ı resmîye” başta olmak üzere birçok konuda zorluk yaşandığı, işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla bu sancakların bağlı buldukları vilayetlerden ayrılarak müstakil hale getirilmelerine karar verildiği ifade edilmiştir.⁵² Aynı gerekçeleri, Lazistan, Isparta ve Burdur livalarını müstakil

49 TBMMZC, Devre I, C. 6, 144.

50 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

51 TBMMZC, Devre I, C. 5, 60.

52 Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No: 2 Sıra No: 4. (BCA, 30.18.1/1.2.4)

hale getiren kararnamede de görmek mümkündür.⁵³ Bir bakıma hükümetler, fiziki şartların zor, ulaşım imkânlarının yetersiz olduğu durumlarda maddi uzaklıktan kaynaklanan sorunları, muamelat-ı resmiyedeki zorlukları aşmak için ihtiyaç dâhilinde idari adımlar atmış ve “halka daha da yaklaşılmaya” çalışmıştır.

2.5. Vilayetlerin Gelirleri Gerektiği Gibi Kullanmaması

Vilayetler tarafından bağlı idari birimlerin yerel kaynaklarının yerinde ve etkin bir şekilde kullanılmaması idari taksimat değişikliğini gerekli kılan bir başka faktör olabilmıştır. Özellikle mülhak livaların vilayetlerden ayrılarak bağımsız hale getirilmesinin nedenlerinden biri livaların öz kaynaklarının bağlı buldukları vilayetler tarafından livalar lehine olarak uygun şekilde kullanılmaması olmuştur.

Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey’in Aksaray kazasının Niğde’den ayrılarak müstakil liva haline getirilmesini ön gören kanun tasarısının mecliste görüşüldüğü sırada sarf etmiş olduğu sözler, vilayetlerin bağlı idari birimlerden elde ettikleri gelirleri gerekli şekilde kullanmadığını açıkça ortaya koyan bir değerlendirme olmuştur. Besim Bey konuşmasında: “Niğde’nin, şimdiye kadar Aksaray’ı düşünmeyerek, bütün varidatı kendi menfaatine hasrû sarf etmesi, Aksaray’ın felaketini müntiç olmaktan ve sefaletini artırmaktan başka bir şeye yaramamıştır.” değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁴ O’na göre Niğde, Aksaray’ı düşünmeyerek bütün gelirleri kendi menfaatine göre kullanmış, bu durum Aksaray’ın sefaletini artırmaktan başka bir işe yaramamıştır.

Refet Paşa’nın da Umumi Müfettişlik Kanunu görüşmeleri sırasında yapmış olduğu bir konuşmasında bu hususu açıkça vurguladığı anlaşılmaktadır. Paşa, vilayetlerin kendi bölgelerinde bulunan livaların ihtiyacını karşılayacak hiçbir girişimde bulunmadıklarını, mülhak livalardan devredilen gelirlerin yalnızca vilayet merkezini şenlendirdiğini söylemiştir. Refet Paşa’ya göre livalar bu nedenle müstakil kılınmış ve özel bütçe (tüzel kişilik) verilmiştir.⁵⁵ Böylece müstakil hale getirilen livaların öz kaynaklarını doğrudan kendileri için kullanabilmeleri mümkün kılınabilmiştir.

2.6. Nüfus

TBMM Zabıt ceridelerine bakıldığında idari taksimatta değişikliğe gerekçe gösterilen hususlardan birinin de nüfus olduğu görülmektedir. Kanun yoluyla kaza iken müstakil yapılan ya da mülhak iken bağımsız liva haline getirilen birçok yerde bu hususun belirleyici bir faktör olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶ Çoğu zaman nüfus fazlalığı mülki teşkilatın bir derece artırılması için önemli bir gerekçe olurken, bazen de nüfus azlığı kazadan nahiyeliğe indirilmede gerekçe olabilmıştır.⁵⁷ Özellikle idari statü değişikliğini ön gören kanun tasarılarının gerekçelerinde ve meclis tutanaklarına yansıyan görüşmelerde bu hususa dair

53 BCA, 30.18.1/1.4.5.

54 TBMMZC, Devre I, C. 5, 61.

55 Keskin 2007, 229.

56 TBMMZC, Devre I, C. 6, 91.

57 BCA, 30.10.0/66.439.12-4.

değerlendirmeleri görmek mümkündür.

Giresun livasının teşkili hakkında kanun tasarısının mecliste görüşüldüğü sıralarda Karesi (Balıkesir) Mebusu Vehbi Bey, kalabalık nüfusun tek bir merkezden idaresinin zor olduğunu söylemiş ve bu nedenle Giresun'un müstakil hale getirilmesi teklifine destek vermiştir. Vehbi Bey açıklamasında : "...vilâyetler son vaziyette hep birer müstakil sancak haline ifrağ edildi ve bu meyanda Trabzon da müstakil bir liva haline girdi. Fakat Trabzon sancağının nüfusu umumisi yedi yüz bine baliğ oluyor ve bu nüfusun bir merkezden idaresi müşkül oluyor..."⁵⁸ ifadeleri ile yedi yüz bin nüfusun bir merkezden yönetilmesinin zorluk yarattığını dile getirmiş ve bu nedenle Giresun'un müstakilen idaresini desteklemiştir. Buna göre Giresun kazasının müstakil hale getirilmesi ile birlikte üç yüz bin nüfusluk yeni bir liva kurulacak, idarede zorluklara yol açan nüfus yoğunluğunu azalacaktır. Birçok mebus da aynı fikirdedir.

Giresun'un müstakil hale getirilmesi Ordu'nun ise kaza statüsünde Giresun'a bağlanması tartışmaları sırasında yine nüfus meselesinin belirleyici bir unsur olarak ortaya çıktığını görmek mümkündür. Ordu'nun kaza olarak Giresun'a bağlanması fikrini reddeden Karahisar-1 Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa Bey : "Ordu'nun nüfusunun daha ziyade olduğunu, her biri bir kaza gibi olan beş nahiyesi ile toplam nüfusunun yüz altmış bin olduğunu"⁵⁹ savunarak nüfus açısından bu değişikliğin doğru olmadığını savunmuştur. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de nüfusu itibariyle Ordu kazasının liva yapılması gerektiğini savunanlardan olmuştur.⁶⁰

Neticede hem Giresun müstakil liva haline getirilmiş ve önemli miktarda bir nüfusun idaresi Trabzon'dan alınarak Giresun'a verilmiş hem de Ordu müstakil liva yapılmıştır. Dolayısıyla bir merkeze bağlı olarak yönetilen ciddi bir nüfusun, iki yeni idari birim tesis edilerek bölünmesi sağlanmıştır. Bu durum, nüfus faktörünün idari taksimata dönük düzenlemeler için önemli bir gerekçe olduğunu ortaya koyan dikkate değer bir örnektir.

2.7. Düşman İşgaline Uğrayan Yerlerde İdarenin Elde Tutulmasını Sağlamak

İdari taksimat değişikliğinin önemli gerekçelerinden biri de işgale uğrayan bölgelerde idarenin düşman eline geçmesini önlemek olmuştur. TBMM Hükümetleri bu kapsamda Batı Anadolu'da işgal bölgesi içinde kalan bazı kaza, nahiye ve köylerin işgal bölgesi dışında bulunan sancak ve kazalara bağlanması için düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda 03.06.1920 tarihinde alınan bir kararla, Soma, Kırkağaç, Akhisar, Gördes kazalarının Karesi livasına bağlanmasına, düşman işgali altındaki Bergama kazası ile müdafaa cephesi gerisinde kalan nahiye ve köylerin Soma kazasına bağlanmasına, Manisa merkezine bağlı olup cephe gerisinde kalan nahiye ve köylerin ise Akhisar kazasına geçici olarak bağlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Saruhan merkezinin düşman istilasını altında bulunmasından dolayı geride kalan Alaşehir, Salihli, Eşme, Kula, Demirci kazalarından bir liva oluşturulmuş, Alaşehir kasabasının merkez liva yapılmasına karar verilmiştir. Yine

58 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

59 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142.

60 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

bu kapsamda İzmir sancağına bağlı Ödemiş kazasının cephe gerisinde bulunan nahiye ile köylerinin yakınlık dolayısıyla Alaşehir kazasına bağlanmasıyla İzmir sancağına tabi olan Kuşadası kazasının Aydın livasına bağlanması kararı alınmıştır.⁶¹

Bu süreçte aynı gerekçeler ile İngilizler ve Yunanlar tarafından işgal edilmiş olan İzmit livası merkezi, ulusal güçlerin egemenliğinde bulunan Geyve'ye nakledilerek Adapazarı, İzmit, Karamürsel ve Kandıra kazaları da buraya bağlanmıştır. Geyve kazası merkez olmak üzere kurulan geçici İzmit sancağı mutasarrıflığına da Sadettin Bey atanmıştır.⁶²

TBMM Hükümetleri Antep'in işgali sürecinde de benzer kararlar almış ve hayata geçirmiştir. Antep'te Fransızlara karşı direnişinin devam ettiği 1921 yılı başlarında buraya bağlı Rumkale kazası ile ilgili bir karar alınmıştır. Bu kapsamda bir kararname ile Antep'in durumu açıklığa kavuşuncaya kadar Rumkale kazasının Urfa livasına bağlanmasına karar verilmiştir.⁶³ Daha sonra Rumkale kazası tekrar Antep'e bağlanmıştır.⁶⁴ Benzer bir uygulama Adana'da da uygulanmıştır. Milli Mücadele döneminde Adana'nın işgali üzerine milli güçlerin kontrolünde bulunan Pozantı'da geçici Adana vilayeti kurulmuştur.⁶⁵ Geçici vilayetin Adana Vali vekilliğine ise Mersin Mebusu İsmail Sefa Bey tayin edilmiştir.⁶⁶

3. İdari Taksimatta Düzenleme Yapılırken Dikkat Edilen Hususlar

TBMM Zabıt Cerideleri incelendiğinde bir nahiye, kaza ya da mülhak liva hakkında idari statü değişikliği kararı alınırken bazı hususlara dikkat edildiği, bazı şartların arandığı anlaşılmaktadır. Karar alma süreçlerinde maddi şartların dışında bazı hususların da etkileyici ya da belirleyici olabildikleri de görülmüştür.

Giresun, Tirebolu ve Ordu kazalarından oluşan müstakil bir liva kurulmasına dair kanun tasarısının “esbab-ı mucibesinde”, yani gerekçesinde, bir kazanın liva haline getirilmesi için aranan şartlar olarak yorumlanabilecek genel nitelikte bir bilgi yer almaktadır. Buna göre “vüsat, servet ve mamuriyetin... bir liva vücuda getirmek için lâzım gelen şeraitin kâffesi”⁶⁷ olduğu anlaşılmaktadır. Yani temel olarak birimin coğrafi büyüklüğü, kendine yetebilme ve kaynakları açısından zenginliği, bayındırlık durumları gibi faktörlerin statü değişikliği için aranan maddi şartlar olarak belirlendiği söylenebilir.

Karar alma süreçlerinde idari birimin “vüsati”, yani coğrafi olarak genişliği ve büyüklüğünün dikkat edilen konulardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Mecliste Giresun'un müstakil hale getirilmesi görüşmelerinde bu konunun ele alındığı görülmüştür. Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Vehbi Bey, Ordu'nun hali hazırda liva olan Karahisar-ı Şarki kadar büyük olduğunu, bu nedenle Karahisar-ı Şarki'nin liva olduğu halde Ordu'nun

61 BCA, 30.18.1/1.1.20.

62 Nuray E. Keskin (Keskin 2007 b), “Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu”, *Memleket Siyaset Yönetim*, sy 5, (2007/5): 137.

63 BCA, 30.18.1/2.28.14.

64 BCA, 30.18.1/3.16.5.

65 Keskin 2007 b, 137.

66 BCA, 30.18.1/1.8.9.

67 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

kaza olarak bırakılmaması gerektiğini savunmuş, eş değer büyüklüğe sahip Ordu'nun da müstakil liva olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Zira coğrafi olarak büyüklük, idari taksimat değişikliği yapılırken hesaba katılan önemli bir faktördür.

İdari taksimat değişikliklerinde TBMM Hükümetlerinin mali kaygıları gözetmesi önemli ve belirleyici bir etken olarak süreçlere yön vermiştir. İdari taksimat düzenlemelerinin bütçe açısından mutlak bir maliyeti vardır. Bu sebeple geçmişte sırf bütçede tasarruf yapılabilmesi amacıyla her vilayette merkezi vilayete yakın olan bazı kazalar ilga edilebilmiştir.⁶⁹ Bu nedenle savaş şartlarında alınacak her karar, her yeni teşkilat bütçeye ek bir yük getireceğinden hükümetler idari taksimat değişikliklerine temkinli yaklaşmak durumunda kalmıştır. Maliye Vekili Ferit Bey'in mecliste yapmış olduğu bir konuşma hükümetlerin konuya bakışına açıklık getirmektedir: “Teşkilât-ı mülkiyenin bir kademe yükselmesi, bütçeye 30 - 40 bin lira zammediyor. Bendeniz Heyeti Vekile içerisinde mümkün olduğu kadar daima bu tarzdaki teşkilâta mani olmağa çalışıyorum...”⁷⁰ Bu açıklamadan bir kazanın müstakil hale getirilmesinin mülki teşkilatın bir kademe yükselmesi anlamına geldiği, bu durumda hazineye ek yükler getireceği değerlendirildiğinden bu tarz taleplere mani olmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Giresun livasının kurulmasına dair kanun tasarısının gerekçesinde de bu hususu teyit eden ifadelerle tesadüf etmek mümkündür. Burada “Giresun'un livaya tahvili öteden beri mutasavver ve idarî ve inzibati esbattan dolayı elzem iken bütçenin âdemi müsaadesi yüzünden bu maksat şimdiye kadar mevkiî fiile çıkarılamamış [tır]”⁷¹ denilmektedir. Yani Hükümet nazarında idari olarak “elzem” olan bir düzenleme bütçe yetersizliği nedeniyle yapılamamış, uygulanamamıştır. Bu nedenle bazı mebuslar “kazalarının liva olmasını arzu eden liva ahali, liva masrafiyla kaza masrafı arasındaki farkı vergilerine zammederek teklif etsin, hepsi liva olsun”⁷² önerisini dahi gündeme getirmişlerdir. Bu önerinin bazı kazalar için kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Söz gelimi Aksaray⁷³, Giresun gibi kazaların müstakil liva yapılması sürecinde ilgili kazalar, yeni teşkilat ihdasından doğacak maddi külfetin bir kısmını karşılamak talebiyle meclise başvurmuşlar ve ancak bu şartlarda müstakil liva haline getirilebilmişlerdir. Buna rağmen bir kazanın liva olmasını devlete yük olarak gören mebuslar da olmuştur. Karesi Mebusu (Balıkesir) Vehbi Bey'e göre: “Bir kazanın liva olması [devlete] bir yükür. Bu yük yalnız iki üç sene için değildir... Asayışı var[dır], Darülmuallemi var[dır], vesairesi var[dır]. Bir takım külfetleri var[dır]... Nüfus ve varidat iste[mektedir]”⁷⁴ Bu nedenle idari taksimat değişikliği kararları alınırken hükümetlerin ekonomik durumunun da hesaba katıldığını söylemek mümkündür. Hükümetler, idari taksimata ya da mülki teşkilata dönük kararlar alırken bu durumu gözeterek hareket etmek zorunda kalmıştır.

68 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142.

69 TBMMZC, Devre I, C. 6, 92.

70 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142.

71 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

72 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

73 TBMMZC, Devre I, C. 5, 60.

74 TBMMZC, Devre I, C. 6, 146-147.

İdari statü değişikliği yapılırken dikkat edilen bir diğer önemli hususun da “varidat”, yani gelirler meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle kazalar müstakil liva haline getirilirken “kendi varidatıyla kendini idare edebilme” hususunun önemli bir şart olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.⁷⁵ Giresun’un müstakil liva haline getirilmesi görüşmelerinde Ordu’nun Giresun’a bağlanmasını doğru bulmayan Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa Bey, buranın da müstakil hale getirilmesini savunurken gerekçe olarak “Ordu’nun varidatının Giresun’unkinden [varidatından] çok olduğunu”⁷⁶ göstermiştir. Palu’nun liva yapılmasının savunan Ergani Mebusu Emin Bey de aynı gerekçeye dayanmıştır. O’na göre Palu’nun geliri bakır, gümüş, gaz gibi madenleri vardır.⁷⁷ Kazaların livaya dönüştürülmesi için varidat, yani ilgili birimin gelirleri son derece belirleyici bir unsur olduğundan bu gerekçenin öne sürüldüğü anlaşılmaktadır. Zira bir kazanın müstakil bir livaya dönüştürülmesinden kaynaklanacak olan mülki teşkilat masrafları hükümet tarafından karşılanırsa bile müstakil livanın uzun vadede ekonomik olarak kendini idame ettirebilmesi için kendine ait gelirlere ihtiyacı vardır. Bu nedenle statü değişikliklerinde idari birimin gelir durumunun karar alma sürecinde dikkat edilen hususlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

İdari statü değişikliği sürecinde birimlerin durumları değerlendirilirken “coğrafi konumun” da hesaba katılan bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Yani bir kazanın livaya dönüştürülmesi sürecinde kazanın coğrafi konumunun önemi de ayrıca değerlendirmeye tabi tutulabilmiştir. Trabzon Mebusu Hüsrev Bey’in Giresun’un müstakil livalığını savunurken kullandığı argümanlardan biri de Giresun’un coğrafi konumu olmuştur. O’na göre : “adi bir coğrafya haritasına bakarsak görürüz ki Giresun’dan çıkan bir yol iyi bir cadde halinde Erzincan’a uğrar, oradan bir kol Karahisar’a bir kol da Sivas’a gider. Bu itibarla oranın gerek iktisadi ve gerek askerî hakikaten ehemmiyeti mahsusası vardır... Samsun nasıl bir ehemmiyeti sevkilceyşiyeye [askeri birliklerin sevk ve idaresi] haiz ise hemen hemen Giresun’da ona yakındır”.⁷⁸ Bu nedenle Giresun’un coğrafi konumu, hem askeri hem de iktisadi açıdan buranın müstakil hale getirilmesi için önemli bir gerekçedir. Bu bakış açısı, karar alma sürecinde coğrafyanın öneminin de hesaba katılmış olabileceği konusunda fikir vermektedir.

Coğrafya açısından hesaba katılan bir başka husus ise kazaların ya da mülhak livaların bağlı buldukları idare merkezleri ile aralarındaki mesafenin uzaklığı ve ulaşım gücü meselesidir. Bu durum idari statü değişikliği sürecinde dikkat edilen bir husus; bir gerekçe olabilmiştir. Aksaray bu duruma önemli bir örnektir. Aksaray’ın müstakil liva haline getirilmesine dair kanun tasarısının mecliste görüşüldüğü esnada Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey, daha önceleri alınan bir kararla Niğde’nin 90 km kuzeyinde bulunan Aksaray kazasının Niğde’ye bağlanmasının doğru bulmadığını, zira Aksaray’ın bağlı bulunduğu Niğde vilayeti ile arasında 2500 metre yüksekliğinde bir Hasandağı bulunduğunu söylemiş ve eklemiştir : “Bu yolun kışın Sibiryaya soğuşunu andıran buzlu fırtınaları, yazın Sahrayı keberi andıran cehennem gibi sıcağı arasından geçmek mecburiyetinde olan köylüler

75 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

76 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142.

77 TBMMZC, Devre I, C. 10, 128.

78 TBMMZC, Devre I, C. 6, 144.

Niğde'ye kadar gelemezler".⁷⁹ Dolayısıyla kaza ile vilayet merkezi arasındaki uzaklık ve coğrafi şartların zorluğu nedeniyle Aksaray'ın Niğde'den ayrılarak müstakil bir liva haline getirilmesi gereklidir. Bu yaklaşım, idari taksimat değişiklikleri yapılırken Coğrafi şartların da hesaba katılabildiğini gösteren önemli bir örnektir.

TBMM'de Giresun ve Ordu'nun idari durumlarının ele alındığı görüşmeler incelendiğinde idari statü değişikliğinde maddi bir takım şartlar aranmasının yanında, manevi şartlar olarak tanımlayabileceğimiz bir takım hususlarında tartışma konusu olabildiği görülmüştür. Karahisar-i Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa Bey'in bir konuşması bu açıdan son derece ilginçtir. O'na göre Giresun'un müstakil hale getirilmek istenmesinin sebebi Topal Osman Ağa'nın 200 asker göndermesidir. Bu tepkisini: "Giresun şimdi ne için müstakil yapılıyor? Osman Ağa iki yüz nefer çete gönderdi de onun için değil mi?"⁸⁰ serzenişi ile dile getirmiştir. Bu sırada Mustafa Bey'in bu çıkışına karşı gelen olmadığı gibi Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey de Topal Osman Ağa'yı hüsnü vesile ile anmıştır. Bu tutum kazadan livalığa geçiş sürecinde maddi kıstaslar dışında başka hususlarında gözetilebilmiş olabileceği konusunda fikir verebilmektedir.

Görüşmeler sırasında idari taksimat değişikliği sürecinde etkili olduğu anlaşılan manevi kıstaslardan bazılarının da "fedakârlık" ve "Müslümanlık" yaklaşımları olduğu anlaşılmaktadır. Devlete karşı fedakârlık yapan kazaların durumları değerlendirilirken bu hususun mebuslar üzerinde manen etkileyici bir unsur olabildiği görülmüştür. Giresun'u bu duruma bir örnek olarak göstermek mümkündür. Giresun'un müstakilliğini savunan mebusların gerekçelerinden biri de bu kentin yapmış olduğu fedakârlıklar olmuştur. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, "Giresun'un gösterdiği fedakârlıklar, cüretler, hamasetler, cesaretler [den]"⁸¹ övgü ile bahsetmiştir. Lazistan (Rize) Mebusu Abidin Bey'e göre ise : "Giresun'un göstermiş olduğu fedakârlık ve bahusus şu inkılâp dolayısıyla göstermiş olduğu fedakârlık cidden tarih-i Osmaniye'de ve tarih-i İslâm'da altın kalemle yazılacak şeylerdir".⁸² Maliye Vekili Ferit Bey de aynı kanaattedir. Giresun'un müstakil yapılması bir anlamda bu fedakârlıkların bir mükâfatı niteliğinde olacaktır. Bu şartlar altında ifade edildiği şekliyle devlete fedakârlıktan kaçınmayan Giresun'un müstakil liva yapılması bu kararı destekleyen mebuslar için önemli bir gerekçe olabilmektedir.

"Müslümanlık" yaklaşımı da bu süreçte bazı mebuslar tarafından gözetildiği anlaşılan bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Lazistan (Rize) Mebusu Abidin Bey'in bu konuda yapmış olduğu bir konuşma son derece ilginçtir. Abidin Bey, "Ordu-Giresun tartışmaları" sırasında Giresun'un müstakil liva yapılması durumunda liva merkezinin Ordu kazası yapılması teklifine karşı çıkmış, merkezin de Giresun olması gerektiğini buranın Müslümanlığına vurgu yapan şu açıklama ile savunmuştur: [Giresun'da] bulunan hızarı kiram İslamdır, elhamdülillâ ve islamların da hâkimiyetini istiyorsunuz, islamların ticaret yerini mi, Hristiyanların yerini mi merkez yapmak istiyorsunuz?" Hristiyanların istiyorsak Ordu olsun. Çünkü Hristiyanlar orada dehşetli ticaretler yapıyorlar ve dehşetli

79 TBMMZC, Devre I, C. 5, 61.

80 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142-143.

81 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

82 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

ticaretleri vardır. Fakat Giresun olursa teknil o ticaretleri kırılacak ve mahvolacaktır.”⁸³ Abidin Bey’in bu çıkışının ardından Dâhiliye Encümeni’nde görev aldığı anlaşılan İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey’in açıklaması iktisaden Müslümanları önceleyen bu yaklaşımın encümen tarafından da kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Hamdi Bey konuşmasında : “Giresun’un liva halinde idaresi için Dâhiliye Encümeni’nde uzun uzadıya müzakere ettik ve Ordu’dan, gerek servet ve gerek nüfus itibariyle farklı olmayan ve aynı zamanda demin Abidin Bey’in söyledikleri veçhile hâkimiyet-i iktisadiyece İslamlar daha ziyade mütefevvik [üstün] bulunmuş olmak itibariyle Giresun’un liva merkezi halinde idaresini kabul et[tik]”⁸⁴ ifadelerini kullanmıştır. Açıkça görüldüğü gibi iktisadi yaşamda Müslümanları Hristiyanların önüne geçirebilmek amacıyla mülkü yapının şekillendirilmesi söz konusudur. Buradan da anlaşılacağı gibi mülki taksimat sadece idari yapının şekillendirilmesi ile ilgili değil; iktisadi ve sosyal alanlar açısından da bir biçimlendirici araç olarak düşünülmektedir.⁸⁵

İdari statü değişikliği süreçlerinde alınacak olan karara halkın verebileceği tepkinin de gözetildiği ya da hesaba katıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle kazadan livalığa dönüştürmede, ya da kaza iken nahiyeliğe düşürme kararları alınırken halkın duygusal tepkisinin de düşünülerek hareket edildiğine dair örnekler mevcuttur. Ordu kazası bu örneklerden biridir. Giresun’un müstakil yapılması durumunda Ordu’nun da müstakil yapılması gerektiğini savunan mebusların birçoğu bu duruma gerekçe olarak alınacak kararın eskiden beri bu konuda çekişme halinde olan iki kaza halkı arasında büyük bir anlaşmazlık yaratacağını göstermişlerdir.⁸⁶ Çünkü bir kaza halkı için sancak haline gelmek “şeref” meselesidir.⁸⁷ Bu nedenle alınacak kararın halk arasında yaratacağı huzursuzluk hesaba katılmalı, halk hükümete küstürülmemelidir.

1920 yılı Nisan ayı sonlarında Palu kazasının livaya dönüştürülmesine dair İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan kanun tasarısının görüşmeleri sırasında Dâhiliye Encümeni’nin tasarıyı reddetmesinin gerekçesi olarak gösterdiği “halkı hükümete ısındırmak” yaklaşımı da bu hususta son derece ilginç bir örnek teşkil eder. İcra Vekilleri Heyeti tarafından kanun tasarısında “Ergani ve Genç sancaklarının lâğvı ile merkezi (Palu) kasabası olmak ve Palu, Ergani (Osmaniye), Nazimiye, Mazgirt ve Çapakçur kazalarından mürekkep bulunmak üzere müceddeden bir Palu livası teşkili”⁸⁸ planlanmıştır. Söz konusu tasarı değerlendirilmek üzere Dâhiliye Encümeni’ne gönderilmiş ve encümen bu konu hakkında incelemesini tamamladıktan sonra bir mazbata ile tasarıyı reddetmiştir. Encümen :“livayı mezkûre [Palu’ya] raptı arzu edilen Nazimiye ve Mazgirt ahaliyle Palu kasabası seknesi[sakinleri] arasında öteden beri bürudet [soğukluk] mevcut bulunduğu ve sırf Palu’da bir liva teşkil etmek için,halkı hükümete ısındırmak icap eden böyle bir anda Ergani ve Genç sancaklarını bilâsebep lâğvetmek suretiyle o havali ahalisini tebrid[devletten soğutmak] ve rencide etmek de muvafık-ı hikmet ve siyaset olamayacağı cihetle

83 TBMMZC, Devre I, C. 6, 144.

84 TBMMZC, Devre I, C. 6, 144.

85 Önen, reyhan, 381.

86 TBMMZC, Devre I, C. 6, 146.

87 TBMMZC, Devre I, C. 6, 146.

88 TBMMZC, Devre I, C. 10, 127.

işbu teklifi red[detmiştir].⁸⁹ Encümenin ret kararının gerekçesinde açıkça alınacak olan kararın bölge halkını devletten soğutabileceği, rencide edebileceğini vurgulanmış, “halkı hükümete ıstırdırmak icap eden bir anda” böyle bir karar verilmesinin doğru olmayacağı net bir şekilde ifade edilmiştir. Söz konusu mazbata mecliste büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.⁹⁰ Bu durum, idari taksimat değişikliği yapılırken alınacak olan karara halkın verebileceği duygusal tepkinin de hesaba katılmak suretiyle hareket edildiğini ortaya koyan önemli bir örnektir.

İdari taksimat değişikliği görüşmeleri sırasında bazı mebusların meseleye etnik temelli bakabildikleri de görülmüştür. Mersin Mebusu Yusuf Ziya Bey’in “Kozan ve Cebelibereket (Osmaniye) livalarının müstakilen idaresi ve Mersin livasının kazaya dönüştürülmesine” ilişkin kanun tasarısına karşı sarf ettiği cümleler bu yaklaşıma önemli bir örnektir. Yusuf Ziya Bey, mecliste yaptığı bir konuşmada bazı gerekçeler göstererek söz konusu tasarıya karşı çıkmıştır. O’na göre: Cebelibereket’in, Kozan’ın ve Mersin’in kaza haline ifrağı suretiyle teşkilâtı kabul edersek, en ziyade muhtaç bulunduğumuz vahdet ve tesanüt bir derece zâfa uğramış olacaktır ve bundan din ve namuslarını menfaati şahsiyeleri mukabilinde satmış olan kimselere, edaniye[alçaklara] fırsat verilmiş olacaktır. Bunun için vaziyetin tamamıyla inkişafına kadar, Adana teşkilâtında, livalar vilâyetten iftirak [ayrılmak] ettirilmeme[li], fekk-i irtibat [irtibatı kesmek] ettirilmeme[lidir]... Bir de ..., Tarsus mintıkası Anadolu’nun anahtarını teşkil et[mektedir]. Çünkü Anadolu’ya, Tarsus ve Pozantı caddesinden dâhil olunur ve buraya bekçilik eden Tarsuslular, Mersinlilerle beraber o civar ahali, tamamen Türklüğe has bir metanet ve şehametle[yiğitlik], bu bekçiliği şimdiye kadar ifa et[mişlerdir]... Mersin’in kazaya ifrağı, Tarsus’la Mersin’in ayrılması demektir”.⁹¹ Görüldüğü üzere Ziya Bey, Mersin ve Tarsus halkının tamamen Türklüğün metanet ve yiğitliğine yakışır bir şekilde kendi bölgelerinin bekçiliğini yapmış olduklarını; ancak bu idari değişikliğin kabulü halinde Mersin ve Tarsus’un birbirinden ayrılacağını söylemiş; bunun yapılmamasını istemiştir. Bu değerlendirmesinde Mersin ve Tarsus’un “Türklüğüne” vurgu yaparak idari taksimat meselesinde etnik temelli bir yaklaşım ortaya koymuştur.⁹²

Etnik ve dini temelli yaklaşıma bir başka örnek olarak Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey’in Ankara’ya bağlı Çukurabat ve Zir nahiyelerinin kaza yapılmasına dair kanun tasarısı görüşmeleri sırasında yapmış olduğu bir konuşmayı göstermek mümkündür. Zir’in eskiden olduğu gibi kaza haline getirilmesi gerektiğini savunan Süleyman Sırrı Bey, halen bir Ermeni kasabası olan kaza merkezinin de değiştirilmesi gerektiğini yaptığı şu açıklama ile savunmuştur: “[Kaza] merkezi 750 - 800 haneli bir Ermeni kasabasıdır. Burada on iki hane Müslüman vardır. Etraftan köylerden gelen şahit ve müddeiye[davacı] sıfatıyla gelen muhadderatı İslamiye [Namuslu Müslüman kadınlar] bütün bunların evlerinde misafiret ediyorlar. Bundan da bazı fenalıklar zuhur ediyor diye söyleniyordu. Binaenaleyh bu nahiyenin kazaya iadesiyle beraber merkezin de o civarda Sincan köyü istasyonuna veyahut

89 TBMMZC, Devre I, C. 10, 127.

90 TBMMZC, Devre I, C. 10, 129.

91 TBMMZC, Devre I, C. 5, 357-358.

92 Önen-Reyhan, 382.

diğer bir mahalle nakli daha muvafıktır”.⁹³ Maliye Vekili Ferit Bey, bu konuşmanın ardından meclisin kabul etmesi halinde hükümetin bu durumu dikkate alacağını, tetkik edebileceğini söylemiştir. Bu, idari taksimat değişiklikleri yapılırken etnik ve dini yapının da gözetilmiş olabileceği hususunda fikir veren bir başka örnektir.

4. İdari Taksimat Düzenlemelerinde Başvurulan Uygulamalar

TBMM Hükümetleri, Milli Mücadele dönemi boyunca milli sınırlar içinde kalan idari birimlerin statülerinde değişiklik yapmış, idari taksimatlarında yukarıda anılan gerekçeler çerçevesinde düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemeler iki şekilde gerçekleşmiştir. Livaların bir bölümü yasayla, bir bölümü de İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararı ile müstakil yapılmıştır.⁹⁴ Süreç incelendiğinde TBMM Hükümetlerinin ilk aşamada İcra Vekilleri Heyeti kararı ile idari taksimatta düzenlemeler yaptığı anlaşılmaktadır.

4.1. İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile İdari Statü Değişikliği Uygulaması

Bu uygulamanın meclisin açılmasından hemen sonra mülhak livaların müstakil hale getirilmeye başlanmasıyla tatbik edildiği görülmektedir. Birinci TBMM'nin mekâna ilk müdahalesi bir üst kademedeki vilayete bağlı olan mülhak livaları müstakil kılıp doğrudan Ankara'ya bağlamak ya da yeni müstakil livalar kurmak olmuştur.⁹⁵ Bu yol ile, yani doğrudan İcra Vekilleri Heyeti kararı ile, bir çok mülhak liva müstakil hale getirilmiştir. Bu dönemde bu yol ile idari statüsünde değişiklik yapıldığı anlaşılan idari birimler şunlardır:

93 TBMMZC, Devre I, C. 6, 92.

94 Keskin 2007 b, 128.

95 Keskin 2007 b, 121.

Tablo 2: Milli Mücadele Döneminde İcra Vekilleri Heyeti Kararı İle İdari Statüsü Değiştirilen İdari Birimler

<i>İdari Birimin Adı</i>	<i>Eski İdari Statüsü</i>	<i>Bağlı Bulunduğu Eski İdari Birimi</i>	<i>İdari Statüsünün Değiştigi Tarih</i>	<i>Yeni İdari Statüsü</i>
<i>Tokat¹</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Sivas vilayeti</i>	<i>31.05.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Amasya²</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Sivas vilayeti</i>	<i>31.05.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Malatya³</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Mamuratülaziz vilayeti</i>	<i>31.05.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Denizli⁴</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Aydın vilayeti</i>	<i>31.05.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Lazistan⁵</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Trabzon vilayeti</i>	<i>18.06.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Isparta⁶</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Konya vilayeti</i>	<i>18.06.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Burdur⁷</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Konya vilayeti</i>	<i>18.06.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Zonguldak⁸</i>	<i>Mülhak liva</i>	-	<i>18.06.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Mardin⁹</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Diyarbakır vilayeti</i>	<i>13.07.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Bilecik¹⁰</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Hüdavendigar vilayeti</i>	<i>13.07.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Karahisar-ı şarki¹¹ (Şebinkarahisar)</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Sivas vilayeti</i>	<i>05.08.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Gümüştane¹²</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Trabzon vilayeti</i>	<i>05.08.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Muş¹³</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Bitlis vilayeti</i>	<i>05.08.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Aydın¹⁴</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Aydın vilayeti</i>	<i>05.08.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Bayazıt (Ağrı)¹⁵</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Erzurum vilayeti</i>	<i>19.08.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Cebelibereket¹⁶</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Adana vilayeti</i>	<i>26.10.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Kozan¹⁷</i>	<i>Mülhak liva</i>	<i>Adana vilayeti</i>	<i>26.10.1920</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Mersin¹⁸</i>	<i>Kaza (Mersin Mülhak liva merkezi)</i>	<i>Mersin livası</i>	<i>27.10.1921</i>	<i>Müstakil liva</i>
<i>Adana¹⁹</i>	<i>Kaza (Adana vilayet merkezi)</i>	<i>Adana vilayeti</i>	<i>27.10.1921</i>	<i>Müstakil liva</i>

Tabloya bakıldığında ilk aşamada 1920 yılı Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Ekim aylarında mülhak liva statüsünde olduğu anlaşılan toplam 17 mülhak liva müstakil hale getirilmiştir. İki kaza ise 1921 yılı sonlarına doğru müstakil liva haline getirilmiştir.

4.2. Kanunlar Yolu ile İdari Statü Değişikliği Uygulaması

İdari taksimat ve statü değişikliği yapılırken başvuru olan diğer bir uygulama ise değişikliğin kanun/yasa ile yapılması uygulamasıdır.⁹⁶ Bu uygulamada, İcra Vekilleri Heyeti ya da bir mebus tarafından her hangi bir idari birimin statüsünde değişikliği öngören bir kanun tasarısı hazırlanarak “esbab-ı mucibesini” ile birlikte meclise sunulur, ardından incelenmek üzere Maliye ve Dâhiliye encümenine havale edilir ve birimlerden görüş istenir. Bu birimlerin tasarıya ilişkin hazırlamış oldukları mazbatalar çerçevesinde tasarı mecliste müzakere edilir ve neticede oylama usulü uyarınca tasarı kabul veya reddedilir. Süreç bu şekilde işlemektedir. Milli Mücadele döneminde kanun yolu ile bu süreçler takip edilmek

suretiyle birçok idari birimin statüsünde değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kanun yoluyla idari statüsünde değişiklik yapıldığı anlaşılan idari birimler şunlardır:

Tablo 3: Milli Mücadele Döneminde Kanun Yolu İle İdari Statüsü Değiştirilen İdari Birimler

<i>İdari Birimin Adı</i>	<i>Eski İdari Statüsü</i>	<i>Bağlı Bulunduğu Eski İdari Birimi</i>	<i>İdari Statüsünün Değiştigi Tarih</i>	<i>Yeni İdari Statüsü</i>
Siirt ²⁰	Mülhak liva	Bitlis vilayeti	26.09.1920	Müstakil liva
Aksaray ²¹	Kaza	Niğde müstakil livası	14.10.1920	Müstakil liva
Çubukabat ²²	Nahiye	Ankara vilayeti	28.11.1920	Kaza
Zir	Nahiye	Ankara vilayeti	28.11.1920	Kaza
Giresun ²³	Kaza	Trabzon vilayeti	04.12.1920	Müstakil liva
Ordu ²⁴	Kaza	Trabzon vilayeti	04.12.1920	Müstakil liva
Genç ²⁵	Mülhak liva	Bitlis vilayeti	09.12.1920	Müstakil liva
İlisu ²⁶	Nahiye	Tokat mülhak livası	23.12.1920	Kaza
Devecidağı	Nahiye	Çorum mülhak livası	23.12.1920	Kaza
Artıkova	Nahiye	Amasya mülhak livası	23.12.1920	Kaza
Hekimhan ²⁷	Nahiye	Malatya mülhak livası	20.06.1921	Kaza
Zeylanderesi ²⁸	Nahiye	Van vilayeti	03.09.1921	Kaza
Sarısu	Nahiye	Van vilayeti	03.09.1921	Kaza
Artvin ²⁹	-	-	07.07.1921	Müstakil liva
Ardahan	-	-	07.07.1921	Müstakil liva
Kars	-	-	07.07.1921	Müstakil liva

* Tablo içerisinde kullanılan dipnotların açıklamaları kaynakçadan sonraki bölümde yer almaktadır.

Tablo incelendiğinde, nahiye, kaza ve mülhak liva statülerinde bulunan toplam 16 idari birimde kanun yolu ile idari düzenlemeler yapılmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kanun yolu ile idari statüsünde düzenleme yapılan ilk kentlerden birisi Siirt olmuştur.

4.2.1. Siirt Sancağının Müstakil Liva Haline Getirilmesi ve Diğer İdari Düzenlemeler

Siirt, 1920 yılı idari taksimata göre Bitlis vilayetine bağlı mülhak bir livadır.⁹⁷ 1920 yılının sonlarına doğru Dâhiliye Vekâleti tarafından “Siirt sancağının vaziyeti mevkiyesi itibariyle müstakilen idaresi” için “sancağının müstakil liva halinde idaresine dair kanun tasarısı”nın hazırlanması ile şehrin idari statüsünde değişiklikle sona erecek süreç başlamıştır.

Dâhiliye Vekâleti tarafından düzenlenen kanun tasarısı 22.08.1920’de İcra Vekilleri Heyeti’ne sunulmuştur.⁹⁸ Söz konusu tasarı İcra Vekilleri Heyeti’nin 09.09.1920 tarihli toplantısında ele alınmış⁹⁹ ve kabul edilerek 23.09.1920’de Heyet-i Umumiye’ye arzına

97 Erdeha, 42.

98 TBMMZC, Devre I, C. 4, 135.

99 TBMMZC, Devre I, C. 4, 135.

karar verilmiştir.¹⁰⁰ Tasarı, meclisin 26.09.1920 tarihli toplantısında ele alınmış ve oylamaya sunulmuştur. Oylama neticesinde “Siirt Mutasarrıflığının Müstakil Liva Haline Tahvili” kabul edilmiştir.¹⁰¹ Bu karar ile Siirt idari olarak “mülhak liva” statüsünden “müstakil liva” statüsüne geçirilmiştir.

Milli Mücadele döneminde Siirt’in idari taksimatındaki bir başka değişiklik, kanun yolu ile olmasa bile, Pervari kazasının nahiyeye dönüştürülmesi olmuştur. Siirt sancağı dâhilinde bulunan Pervari kazasının idari statüsü ile ilgili değişikliği öngören bir tezkere Dâhiliye Vekâleti’ne 06.03.1921 tarihinde gönderilmiş ve Vekâletten konu ile ilgili cevap istenmiştir.¹⁰² Vekâlet, 06.03.1921 tarihli 15873/471 numaralı tezkireye 26.03.1921’de cevap vermiştir. Verilen cevapta “Siirt Sancağı dâhilindeki Pervari kazasının, nahiyeye celbini öngören teklifin İcra Vekilleri Heyeti’nin 24.03.1921 tarihli toplantısında görüşüldüğü ve kabul edildiği, Pervari’nin “nahiye” yapıldığı bildirilmiştir.¹⁰³ Bu karar ile Pervari, kaza statüsünden nahiye statüsüne düşürülmüştür.

1921 yılı içinde Siirt’in Şirvan kazasına bağlı bazı köylerinin idari durumlarında da değişikliğe gidilmiştir. 03.07.1921 tarihli bir kararname ile Siirt sancağının Şirvan kazasına bağlı Şirtomada, Brata ve Behriyan köylerinin merkez ilçeye bağlanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁴

4.2.2. Aksaray Kazasının Müstakil Liva Haline Getirilmesi

TBMM Hükümetlerinin Milli Mücadele döneminde idari taksimatında değişiklik yaptığı şehirlerden birisi de Aksaray’dır. Aksaray, 1920 yılı sonlarına doğru yapılan idari düzenlemeden önce Niğde müstakil livasına bağlı bir kazadır.¹⁰⁵ Ancak zamanla şehrin durumunda meydana gelen değişiklikler, hükümetçe yeni bir idari düzenlemenin yapılması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Aksaray’ın idari statüsünde değişikliği ön gören kanun tasarısı Dâhiliye Vekâleti tarafından hazırlanmış ve 06.10.1920’de İcra Vekilleri Heyeti’ne sunulmuştur. Buna göre “merkezi Aksaray kasabası olmak üzere Aksaray, Arabsun ve Koçhisar kazalarından Aksaray namıyla müstakil bir liva teşkili” planlanmıştır. Bu kanun tasarısı, İcra Vekilleri Heyeti’nin 07.10.1920 tarihli toplantısında ele alınmış ve aynen kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Ancak görülen lüzum üzerine tasarının 13.10.1920’de Maliye Encümeni’ne havalesine karar verilmiştir.¹⁰⁷

100 TBMMZC, Devre I, C. 4, 354.

101 TBMMZC, Devre I, C. 4, 354.

102 Dâhiliye Vekâleti’ne yazılan yazıda Siirt sancağına bağlı Pervari kazasının 20’si harap 60 köyden oluştuğu, toplan nüfusunun 6-7 binden ibaret olduğu ifade edilerek Pervari’nin kaza olarak kalmasının “faydalı olmayacağı” belirtilmiş; bu nedenle kazanın lağv edilerek Pervari’nin nahiye dönüştürülmesi istenmiştir. BCA, 30.10.0/66.439.12.4.

103 BCA, 30.10.0/66.439.12-1.

104 BCA, 30.18.1/3.28.11.

105 TBMMZC, Devre I, C. 5, 60.

106 TBMMZC, Devre I, C. 5, 26.

107 TBMMZC, Devre I, C. 5, 35.

Aksaray kazasının müstakil liva haline getirilmesini ön gören kanun tasarısı ve Maliye Encümeni'nce tanzim edilen mazbata, meclisin 14.10.1920 tarihli toplantısında müzakere edilmiştir. Bu toplantıda ayrıca söz konusu tasarı ile ilgili İcra Vekilleri Heyeti tarafından “esbab-ı mucibe layihası” da meclise sunulmuştur.¹⁰⁸ Tasarı ile ilintili olarak bir başka mazbata da Maliye Encümeni tarafından meclise arz edilmiştir. Her iki belgede de tasarının gerekçeleri ortaya konulmuştur. Buna göre Aksaray'ın “Niğde livasına bağlı olmasına rağmen muamelat ve münasebat-ı iktisadiye itibarıyla civarında bulunan Arapsun ve Koçhisar kazalarıyla bir “mıntika-i mühimme” teşkil ettiği, bu nedenle bu kazalarla beraber müstakil liva halinde idaresinin faydalı olacağından bahisle “Aksaray kasabası merkez olmak ve toplam 121.000 nüfusu ihtiva eylemek üzere Aksaray, Arapsun ve Koçhisar kazalarından mürrekeben Aksaray namıyla müstakil bir liva teşkiline lüzum görüldüğü” ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Kanun tasarısı üzerine bazı milletvekilleri söz almış, tasarı mecliste bir süre müzakere edilmiştir.¹¹⁰ Yapılan görüşmelerin ardından “Aksaray Kazasının Müstakil Liva Haline İfrahına Dair Kanun Lâyihası” 14.10.1920’de kabul edilerek kanunlaşmıştır.¹¹¹ Buna göre merkezi Aksaray kasabası olmak ve Aksaray, Arapsun ve Koçhisar kazalarından oluşmak üzere Aksaray namıyla müstakil bir liva teşkil olunmuştur.¹¹² Bu karar, Aksaray halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış; meclise teşekkür telgrafı çekilmiştir.¹¹³

4.2.3. Ankara Vilayetine Bağlı Bazı Nahiyelerin Kaza Haline Getirilmesi

1920’deki idari taksimata göre Ankara, Kırşehir, Çorum ve Yozgat mülhak livalarından müteşekkil bir vilayettir.¹¹⁴ Çubuk ve Zir, vilayet merkezine bağlı birer nahiyedir.

Çubuk, önceleri Ankara vilayet merkezine bağlı bir kaza olarak idare edilmekteyken daha sonraları görülen lüzum üzerine nahiyeye dönüştürülmüş ancak bu tarihten sonra kentin idaresinde zorluklar yaşanmaya başlanmıştır. 1920 sonlarına gelindiğinde 89 köy ve 21.000 nüfusa ulaşan Çubuk’un artık nahiyeye olarak idaresinin zorlaştığı görülmüş ve eskiden olduğu gibi kazaya dönüştürülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.¹¹⁵

İdari statüsünde değişiklik istenen yerlerden biri de Ankara vilayetine bağlı Zir nahiyesidir. Zir, Çubuk nahiyesinde olduğu gibi, önceden kaza olarak idare edilmekteyken daha sonra “hiçbir makul sebebe dayanmaksızın” nahiyeye statüsüne dönüştürülmüştür. 1920 sonlarına doğru nahiyeye 100 köy ve 20.000 nüfustan oluşan bir idari birim haline gelmiştir. Gelineen noktada mevcut şartlar, Zir’in idari statüsünün nahiyeden kazaya dönüştürülmesini gerekli kılmıştır.¹¹⁶

108 TBMMZC, Devre I, C. 5, 60.

109 TBMMZC, Devre I, C. 5, 60.

110 TBMMZC, Devre I, C. 5, 61-62.

111 BCA, 30.18.1/1.14.2; RG, 21.03.1921, No: 7; Kanunlar Dergisi, C. I, 43.

112 BCA, 30.18.1/1-14-2; RG, 21.03.1921, No: 7; Kanunlar Dergisi, C. I, 43.

113 TBMMZC, Devre I, C. 5, 234.

114 Erdeha, 43.

115 TBMMZC, Devre I, C. 6, 91.

116 TBMMZC, Devre I, C. 6, 91.

Dâhiliye Vekâleti, bu gerekçeler kapsamında Ankara'ya bağlı hem Çubuk hem de Zir nahiyelerinin kaza haline dönüştürülmesini ön gören bir kanun tasarısı hazırlamıştır.¹¹⁷ Vekâletçe her iki nahiyenin de kaza haline dönüştürülmesinin “idari zaruret haline geldiği” tasarının “esbab-ı mucibesinde” açıkça ifade edilmiştir.¹¹⁸ İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulan tasarı heyetin 21.10.1920 tarihindeki toplantısında kabul edilerek meclis gündemine getirilmiştir.¹¹⁹ 28.10. 1920'de ise “Ankara'ya Merbut Çubukabat ve Zir Nahiyelerinin Kaza Haline İfrağına Dair Kanun” adı ile kabul edilmiş¹²⁰ ve Ankara'ya bağlı Çubuk ve Zir nahiyeleri kazaya dönüştürülmüştür.¹²¹

4.2.4. Giresun'un Müstakil Liva Haline Getirilmesi

Giresun, Milli Mücadele döneminde idari yapısında ön görülen değişiklik talebinin mecliste en çok tartışıldığı kentlerden biri olmuştur. Kentle ilgili değişiklik talebinin meclise gelmesi ile birlikte hararetli tartışmaların yaşandığı meclis tutanaklarına yansımıştır.

Giresun, 1920 yılındaki idari taksimata göre Trabzon vilayetine bağlı bir kaza statüsündedir.¹²² Ancak Giresun halkı kentlerinin kaza olarak idare edilmesinden memnun değildir. Bu nedenle daha 1908 yılında kentlerinin müstakil bir liva haline getirilmesi yolunda başvuruda bulunmuşlardır.¹²³ Fakat istenilen sonuç elde edilememiştir.

1920 yılı sonlarına doğru Giresun halkı, daha önce de yaptığı üzere bir kere daha meclise müracaat ederek kentlerinin idari statülerinin değiştirilmesini, kaza olan Giresun'un müstakil liva haline dönüştürülmesini istemiştir. 30.10.1920'de Giresun Belediye Başkanı, Giresun Ticaret Odası Başkanı ve şehrin ileri gelen diğer bazı isimleri Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf göndererek “Giresun'un müstakil mutasarrıflığa tahvilini istirham etmişler”, ve “kentnin müstakil bir liva haline dönüştürülmesi durumunda ortaya çıkacak olan masrafın iki seneliğinin belediyenin bütçesinden karşılayacaklarını taahhüt ettiklerini” bildirmişlerdir.¹²⁴ Özellikle mülki yapıdaki değişiklikten doğacak olan ek masrafın şehir tarafından karşılanacağını bildirilmesi hükümette iyi bir tesir yapmış, Maliye Vekili Ferit Bey, esasen maliyeye ek yük getirdiği gerekçesiyle bu tarz değişikliklere sıcak bakmamasına rağmen Giresun'un bu talebini olumlu karşılamıştır.¹²⁵

Giresunluların girişimi ve hükümetin talebe sıcak bakması üzerine “Giresun, Tirebolu ve Ordu Kazalarından Mürekkep Bir Müstakil Liva Teşkiline Dair Kanun Tasarısı”¹²⁶

117 *BCA*, 30.18.1-1.15.18; *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 91.

118 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 91.

119 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 91.

120 *RG*, 04.04.1921, No: 9; *Kanunlar Dergisi*, C. I, 68.

121 *RG*, 04.04.1921, No: 9; *Kanunlar Dergisi*, C. I, 68.

122 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 141.

123 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 142.

124 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 141.

125 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 142.

126 *BCA*, 30.18.1/2.21.12.

hazırlanmış ve İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmuştur. Ayrıca Maliye Encümeni'nin de fikri sorulmuş ve encümen hazırladığı mazbata ile doğacak ek masrafı kentin karşılaması münasebetiyle bu kararın maliyeye ek yük getirmeyeceğini bildirmiştir. İcra Vekilleri Heyeti, söz konusu kanun tasarısını 22.10.1920'de gerçekleşen toplantıda ele almış ve kabul ederek meclis gündemine getirmiştir.¹²⁷ Kanun tasarısının gerekçesinde, “büyüklüğü, zenginliği, gelişmişliği ve nüfusu itibarıyla Karadeniz sahilindeki kazaların en önemlisi olan Giresun'un, doğuda Tirebolu, batıda Ordu ve bağlı buldukları Trabzon vilayetinden ayrı bir kıta teşkil ettiği, müstakil bir liva için ihtiyaç duyulan bütün şartları sağladığı, bu kararın hem idari hem de inzibati açıdan alınmasının elzem olduğu”, üstelik kaza halkının doğacak masrafı üstlenmesi nedeniyle alınacak kararın maliyeye yük getirmeyeceği vurgulanmıştır.¹²⁸ Bu süreçte hem İcra Vekilleri Heyeti hem Maliye hem de Dâhiliye encümenleri kanun tasarısını desteklemiş; tasarının lehinde görüş beyan etmişlerdir. Ancak tasarının mecliste müzakereye açılmasından sonra hararetli tartışmalar başlamış, ilginç diyaloglar yaşanmıştır.

Kanun tasarısı üzerinde ilk sözü alan Maliye Vekili Ferit Bey, hazineye ek yük getirmeyeceği gerekçesiyle tasarının kabulünü istemiş ise de Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa Bey başta olmak üzere bazı mebuslar tasarıya karşı çıkmıştır. Karşı çıkan mebusların temel çekincesi, Giresun'un müstakil liva haline getirilmesinin Ordu halkı üzerinde olumsuz bir etki yapacağı, Orduluların bu kararı hoş karşılamayacağı ve bölgede huzursuzluklara yol açabileceği endişesidir. Onlara göre, Ordulular da Giresunlular gibi daha önce kentlerinin müstakil liva haline getirilmesi için girişimde bulunmuşlardır ve iki kent arasında bu hususta evvelden beri bir çekişme söz konusudur. Bu tasarı ile Giresun müstakil bir liva haline getirilirken Ordu'nun kaza yapısının korunması, üstelik Giresun'a bağlı kaza haline getirilmesinin bölgede büyük rahatsızlıklara yol açması muhtemeldir. Tasarının aleyhinde konuşan mebusların diğer argümanları Ordu'nun nüfusunun Giresun'ununkinden fazla olduğu, ayrıca Ordu'daki asayiş olaylarının da Giresun'u geride bıraktığı iddialarıdır. Bu nedenle Ordu'nun kaza olarak bırakılarak Giresun müstakil livasına bağlanması doğru değildir.¹²⁹

Gerekçeler içinde en çok öne çıkan Ordu'nun asayiş meselesidir. Ordu'nun özellikle ciddi bir asayiş sorunu olduğunu bir dönem Ordu Kaymakamlığı görevinde bulunan Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey “Ordu'da katiyen hafta geçmez ki bir cinayet vukua gelmesin” sözleri ile dile getirmiştir. Hilmi Bey, bu noktada bir öneri getirerek Ordu'nun müstakil liva haline getirilmesi mümkün değilse bile kurulacak müstakil Giresun livasının merkezi haline getirilmesini istemiştir.¹³⁰

Giresun'un müstakil liva yapılması gerektiğini savunan mebuslar da fikirlerini gerekçelendirmişlerdir. Buna göre kentin stratejik konumu; Anadolu içlerine açılan bir kapı konumunda olması ve bu nedenle Anadolu'nun kapılarından birisi olarak görülmesi, kentin sahip olduğu liman sebebiyle bir ticaret merkezi haline gelmesi, hem stratejik konumu nedeniyle güvenliğinin ve asayişini temini hem de iktisadi inzibatın temininin bir zaruret

127 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

128 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

129 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142-143.

130 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

olduğu gibi gerekçeler Giresun'un müstakil hale getirilmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca Giresun halkının I. Dünya Savaşı sırasında ve Milli Mücadele'de göstermiş oldukları "fedakârlıklar" ve Topal Osman Ağa'nın bu süreçteki hizmet ve nüfuzunun da hesaba katıldığını söylemek mümkündür.¹³¹

Meclisteki "Ordu-Giresun" tartışmaları sırasında son sözlerden birini Ordu'nun Giresun'a bağlanmasına kesin surette karşı çıkan Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Memduh Bey almıştır. Memduh Bey "Ordu'nun Giresun'a bağlanması durumunda iki şehir arasına "büyük bir düşmanlık gireceğini, bu durumun bölgede fevkalade karışıklıklar yaratacağını" ifade ederek son bir teklifte bulunmuş, "eğer Giresun liva olacaksa Ordu'nun da liva haline getirilmesini" önermiştir. Buna göre Ordu'nun liva haline getirilmesi durumunda doğacak olan masrafin 2 senelik bedelinin Ordulular tarafından ödenmesi şartıyla bu şehrin de müstakil liva haline getirilmesi" istenmiştir.¹³² Bu tekliften sonra konu İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmiş ve Ordu'nun idari statüsünde değişikliği ön gören tasarı meclisin gündemine girmiştir. Bu durum münasebetiyle Giresun'un müstakil liva haline gelmesini teklif eden kanun tasarısında da değişikliğe gidilerek tasarıdan "Ordu'nun Giresun'a bağlanmasına dair" kısım çıkartılmıştır. Yeni tasarı, "Giresun ve Tirebolu kazalarından mürekkep Giresun müstakil livasının" teşkili şeklinde görüşülmeye devam etmiştir.

Mecliste konuya ilişkin bir başka oturum 04.12.1920 tarihinde yapılmıştır. Bu oturumda hem Giresun hem de Ordu'nun idari taksimatında değişikliği öngören yeni teklifler ele alınmıştır.¹³³ Bütün bu görüşmelerin ardından meclise, "Giresun Merkez Olmak Üzere Tirebolu, Görele Kazaları İle Karahisar-ı Şarki Sancağı'na Bağlı Kırık Nahiyesi İlhak Edilmek Üzere Giresun Müstakil Livası" teşkil edilmesini öngören bir teklif sunulmuştur. Teklif meclis tarafından kabul edilmiş¹³⁴ ve yasalaşmıştır.¹³⁵ Böylelikle uzun süren görüşme ve tartışmalardan sonra Giresun kazası müstakil liva haline getirilmiştir.

4.2.5. Ordu'nun Müstakil Liva Haline Getirilmesi

Ordu, 1920 yılı itibariyle Trabzon vilayetine bağlı kazalardan biri olarak idare edilmektedir.¹³⁶ Kentleri çok uzun süreden beri kaza olarak idare edilen Ordulular, kentlerinin liva haline dönüştürülmesi için daha 1908 yılında hükümete müracaat etmiş ancak bir netice alamamıştır.¹³⁷ Ancak yıllar sonra Giresun'un müstakil bir liva yapılmasına dair kanun tasarısının meclise sunulması ile birlikte Ordu'nun da idari statüsünde değişiklik yapılması hususu yeniden tartışılmaya başlanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Giresun'un müstakil bir livaya dönüştürülmesi, Ordu'nun

131 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142-147.

132 TBMMZC, Devre I, C. 6, 147.

133 TBMMZC, Devre I, C. 6, 192-196.

134 TBMMZC, Devre I, C. 6, 198.

135 RG, 04.04. 1921, No:9; *Kanunlar Dergisi*, C. I, 72.

136 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141.

137 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142.

ise kaza yapısının korunarak Giresun'a bağlanmasına dair kanun teklifinin meclis gündemine geldiği 30.11.1920 günü mecliste hararetli tartışmalar başlamıştır.¹³⁸ Tartışmaların özü Ordu'nun da Giresun gibi liva haline getirilmesi gerektiğidir. Buna göre hem nüfus hem asayiş sorunları hem de ticaret açısından Ordu'nun artık liva haline getirilmesi idari bir zarurettir. Özellikle asayiş açısından kent son derece sıkıntılı bir duruma girmiş, cinayet vakaları artmıştır.¹³⁹ Ayrıca olayın bir de psikolojik boyutu vardır. Bazı mebuslara göre, Ordu'nun Giresun'a bağlanması ya da Giresun'un liva haline getirildiği bir ortamda Ordu'nun kaza olarak bırakılması iki kent arasında öteden beri bu hususta var olan anlaşmazlığı daha da artıracaktır.¹⁴⁰ Bu fikre karşı çıkan mebuslarda mevcuttur. Karşıt duranların temel çekincesi ise ekonomik sebeplerdir. Yeni bir livanın teşkili maliyeye ek yük getireceğinden bu fikre sıcak bakılmamaktadır. Bu durum üzerine Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa Bey, Orduların da Giresunlular gibi livaya dönüştürülmeleri halinde doğacak masrafin iki seneliğini ödemeleri durumunda kentlerinin liva yapılmasını önermiştir.¹⁴¹ Bu teklife sıcak bakanlar olduğu gibi karşı çıkanlarda olmuştur.

Ordu'nun müstakil livalığa gidişi sürecinde ilk önemli adım Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey tarafından atılmıştır. Hilmi Bey, Fatsa kasabasının Ordu'ya dâhil edilmek suretiyle kentin müstakil liva haline getirilmesini öngören tezkeresini meclise sunmuştur.¹⁴² Bu öneriyi Trabzon Mebusu Hüsrev Bey'in tezkeresi takip etmiş, neticede teklif görüşülmek üzere İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmiştir.¹⁴³

Gelişmeler üzerine Ordular Dâhiliye Vekâleti'ne telgrafla başvurarak, livaya dönüştürülmeleri durumunda doğacak masrafin iki seneliğini ödemeyi taahhüt ettiklerini bildirmiş, livalığa dönüştürülmelerini istemişlerdir.¹⁴⁴ Bu taahhüt ile birlikte Maliye Vekâleti de teklifi olumlu karşılamaya başlamıştır. Hem Ordu'nun müstakil livalığını savunan mebusların çabaları hem de Orduların masrafların karşılanacağına dair vermiş oldukları taahhüt sürecin olumlu neticelenmesine katkıda bulunmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nin 04.12.1920 tarihli oturumu Ordu ile ilgili nihai kararın alındığı oturum olmuştur. Bu gün, Giresun'un müstakil livalığının kabul edilmesinden hemen sonra sürecin başından itibaren birlikte tartışılan Ordu'nun durumu da ele alınıp nihayetlendirilmiştir. Meclis Başkanı, Giresun'a dair kanun teklifini oylattıktan hemen sonra "Ordu livasının teşkiline dair" meclise sunulan kanun tasarısını gündeme almış ve oylamaya açmıştır. Tasarıda "merkezi Ordu olmak üzere Canik Sancağına bağlı Fatsa ve Ünye kazalarının bağlanması ve ilhakı suretiyle Ordu müstakil livasının teşkil" edilmesi önerilmiştir. Yapılan oylama sonucunda tasarı kabul edilerek yasalaşmıştır.¹⁴⁵ Bu kararla uzun zamandan beri müstakil liva olmayı isteyen Ordu, bu hususta ezeli bir rekabet içinde olduğu anlaşılan Giresun ile aynı gün fakat birkaç dakika gecikmeli olarak müstakil bir liva

138 TBMMZC, Devre I, C. 6, 141-147.

139 TBMMZC, Devre I, C. 6, 143.

140 TBMMZC, Devre I, C. 6, 142.

141 TBMMZC, Devre I, C. 6, 144.

142 TBMMZC, Devre I, C. 6, 146.

143 TBMMZC, Devre I, C. 6, 146.

144 TBMMZC, Devre I, C. 6, 198.

145 TBMMZC, Devre I, C. 6, 199; RG, 04.04.1921, No:9; Kanunlar Dergisi, C.I, 79.

haline gelmiştir.

4.2.6. Genç Sancağının Müstakilen İdaresi

1920 yılı idari taksimatına göre Genç, Bitlis vilayetine bağlı bir mülhak liva statüsündedir.¹⁴⁶ Ancak aynı vilayete bağlı Muş sancağının meclis kararı ile müstakil liva haline getirilmesi üzerine Genç sancağının Bitlis vilayeti merkez sancağı ile bağlantısı kesilmiş bu durum Genç'in müstakil olarak idare edilmesi zarureti doğurmuştur.¹⁴⁷ Bu “zaruret” üzerine Genç sancağının müstakilen idaresi hakkında bir kanun tasarısı hazırlanarak İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmiştir. Tasarı, İcra Vekilleri Heyeti'nin 17.11.1920 tarihli toplantısında ele alınarak değerlendirilmiş ve uygun görülerek meclisin gündemine getirilmiştir.¹⁴⁸ Tasarı hakkında Dâhiliye ve Maliye encümenleri olumlu yönde karar bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine meclisin 09.12.1920 tarihli oturumunda “Genç Sancağının Müstakilen İdaresine Dair Kanun” oylamaya sunulmuş ve kabul edilerek yasalaşmıştır.¹⁴⁹

4.2.7. İlisu, Devecidağı ve Artıkova Kazalarının Kurulması

Milli Mücadele döneminde TBMM Hükümeti'nin “zarureten” idari taksimat değişikliğine gittiği yerlerden biri de Tokat, Çorum ve Amasya livaları dâhilinde yer alan İlisu, Devecidağı ve Artıkova nahiyeleridir.

Dâhiliye Vekâleti tarafından 08.08.1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na yazılan bir tezkerede, Amasya, Tokat, Çorum ve Yozgat sancakları dâhilindeki kazalardan bazılarının büyüklükleri dolayısıyla bir merkezden idare edilmesi hususunda öteden beri zorluk çekildiği ifade edilmiş, ayrıca son zamanlarda bölgede meydana gelen asayiş olaylarına müdahalede yetersiz kalındığından bu nahiyelerin idari yapısında değişiklik yapılarak o havalide bulunan kazalardan birinin kaldırılması ve üç yeni kazanın teşkil edilmesi gerekliliği dile getirilmiş, bu durumun bölgede güvenliğin ve asayişin temini için “zaruret” haline geldiği vurgulanmıştır.¹⁵⁰ Vekâlet, bu amaçla bir kanun tasarısı düzenleyerek 19.11.1920'de İcra Vekilleri Heyeti'ne sunmuştur. İcra Vekilleri Heyeti, kanun tasarısını aynı gün ele alarak değerlendirmiş ve uygun bularak görüşülmek üzere meclise gönderilmesine karar vermiştir.¹⁵¹

İlisu, Devecidağı ve Artıkova nahiyelerinde idari değişikliği ön gören kanun tasarısı ilk olarak meclisin 28.11.1920 tarihli toplantısında ele alınmıştır.¹⁵² İkinci görüşme

146 Erdeha, 42.

147 TBMMZC, Devre I, C. 6, 276.

148 TBMMZC, Devre I, C. 6, 276.

149 TBMMZC, Devre I, C. 6, 276; RG, 04.04.1921 No:9; Kanunlar Dergisi, C. I, 74.

150 TBMMZC, Devre I, C. 6, 81.

151 TBMMZC, Devre I, C. 6, 81.

152 Tasarıya göre: “ Mecitözü kazasına bağlı Ortaköy ve Amasya merkezine bağlı Veray nahiyeleriyle Zile kazasının İlisu ve Çorak köylerinden oluşmak üzere “İlisu”, Zile'ye bağlı Kadışehir ve Eski nahiyelerinden oluşmak üzere “Devecidağı”, Tokat'a bağlı Çiftlik, Kızılca ve Saray nahiyelerinden oluşmak üzere “Kızılca” adları ile üç kaza teşkil olunacak, İlisu ve Kızılca kazalarının merkezleri aynı isimlerdeki köyleri olacaktır. Devecidağı kazasının merkezi Hacıköy olacak, İlisu kazası Amasya'ya, Devecidağı kazası Yozgat'a ve Kızılca kazası da Tokat'a bağlı olarak idare edilecektir. Ayrıca Mecitözü kazası nahi-

04.12.1920'de¹⁵³ son görüşme ise 23.12.1920 tarihinde yapılmıştır. Yapılan görüşmelerin sonucunda tasarıya son hali verilmiş ve kabul edilerek yasalaşmıştır.¹⁵⁴ Böylece hem asayişin temini hem de yönetimin daha etkin kılınması için Ilisu, Devecidağı ve Artıkova adında üç kaza teşkil edilerek anılan bölgede yeni bir idari yapı tesis edilmiştir.¹⁵⁵

4.2.8. Hekimhan Kazasının Kurulması

Milli Mücadele döneminde güvenliğin temini ve asayiş olaylarının önüne geçilmesi amacıyla idari yapısında değişikliğe gidilen yerlerden birisi de Hekimhan olmuştur. Hekimhan, idari statüsünde değişiklik talebinin gündeme getirildiği 1921 yılı başlarında Malatya'nın Akçadağ kazasına bağlı bir nahiyedir.¹⁵⁶ Sivas ve Malatya yolu üzerinde bulunan nahiye hem Sivas'a hem de Malatya'ya uzak konumdadır. Nahiyenin liva merkezlerine uzak oluşu ile birlikte yakınında bir kaza merkezi olmaması ciddi bir güvenlik zafiyeti yaratmakta; bu durum Kangal ve Malatya arasındaki yolun güvenliğinin sağlanmasını da zora sokmaktadır. Bu nedenle bu yol öteden beri eşkıyanın en yoğun görüldüğü yerlerden biri olmuştur. Neredeyse bu yol her yıl eşkıyalar tarafından kesilmiş, önemli şekavet hadiseleri yaşanmıştır.¹⁵⁷ Bu durumun ortadan kaldırılması, güvenliğin ve asayişin temini için bu hat üzerinde devlet otoritesinin egemen olduğu, inzibati gücü olan bir kazanın teşkil olunması önemli bir zaruret halini almıştır.

Hekimhan nahiyesinin kazaya dönüştürülmesi sürecine ilişkin ilk adım 1921 yılı başlarında atılmıştır. İlk aşamada Sivas-Malatya yolu üzerindeki belli noktalarda uzun zamandır devam edegelen güvenlik zafiyetini ortadan kaldırmak amacıyla Malatya livası dâhilinde Hekimhan adıyla bir kaza teşkil olunmasına dair kanun tasarısı hazırlanarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulmuştur. Heyet, 23.02.1921 tarihli oturumunda söz konusu tasarımı görüşerek uygun bulmuş ve müzakere edilmek üzere meclise göndermiştir.¹⁵⁸ Tasarı meclisin 30.04.1921 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. Tasarının gerekçesinde Sivas-Malatya yolu üzerinde yer alan Kangal-Malatya arasındaki yolun güvenliğinin sağlanması amacıyla Hekimhan kasabasının kazaya dönüştürülmesinin güvenlik ihtiyacından doğduğu vurgulanmış, bu amaçla bir kanun tasarısı hazırlandığı ifade edilmiştir. Bu tasarıya göre¹⁵⁹; Malatya'nın Akçadağ kazasına bağlı Hekimhan, Hasançelebi ve Gelengeç nahiyelerinden oluşmak ve merkezi Hekimhan kasabası olmak üzere Hekimhan kazasının kurulması ve Malatya'ya bağlanması planlanmıştır.¹⁶⁰ Tasarının meclisin gündemine gelmesinden sonra

yeye dönüştürülecek, bu kazaya bağlı Şeyh Mustafa nahiyesiyle beraber Çorum merkezine bağlanacaktır. *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 81.

153 *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 191-192.

154 Kanuna göre; "Mecitözü kazasına bağlı Ortaköy, Amasya merkezine bağlı Varay nahiyelerinden oluşan "Ilisu", Zile'ye bağlı Kadışehir ve Eski nahiyelerinden oluşan "Devecidağı", Tokat'a bağlı Çiftlik ve Kızılca nahiyelerinden oluşan "Artıkova" isimleriyle üç kaza kurulmuş, Ilisu kazası Amasya'ya, Devecidağı kazası Yozgat'a ve Artıkova kazası Tokat'a bağlanmıştır". *TBMMZC*, Devre I, C. 6, 513.

155 *RG*, 11.04.1921, No:10; *Kanunlar Dergisi*, C. 1, 82.

156 *TBMMZC*, Devre I, C. 10, 186.

157 *TBMMZC*, Devre I, C. 10, 185-186.

158 *TBMMZC*, Devre I, C. 10, s. 185.

159 *BCA*, 30.18.1/2.36.15.

160 *TBMMZC*, Devre I, C. 10, 186.

ikinci aşamaya geçilmiş ve konu hakkında görüşü alınmak üzere Maliye Encümeni'ne sevk edilmiştir. Bu nedenle görüşülmesi başka bir oturuma bırakılmıştır.

Maliye Encümeni tasarı hakkında gerekli incelemeyi yaptıktan sonra “olumlu” kararını 18.06.1921 tarihinde bir mazbata ile meclise sunmuştur.¹⁶¹ Tasarıya destek veren mebuslar olduğu gibi karşı çıkan mebuslar da olmuştur.¹⁶² Hekimhan'ın kazaya dönüştürülmesi durumunda kendi kendine yetecek yeterli gelire sahip olmadığı, bu nedenle ekonomik olarak sorun yaşayabileceği görüşü ile buranın yeteri kadar gelire sahip olduğu görüşü çerçevesinde de bir dizi tartışmalar yaşanmıştır. Bu sırada Malatya Mebusu Reşit Ağa, Hacı Garip adlı bir ağanın hükümete bir telgraf göndererek Hekimhan halkının buranın kazaya dönüştürülmesi durumunda idari değişiklikten doğacak masrafların iki senelik bedelini ödemeyi kabul ettiklerini ifade ederek kanun teklifinin kabul edilmesini istemiştir.¹⁶³ Bununla birlikte bazı mebuslar da bir yerleşim yerinin idari statüsüne dair değişiklik taleplerinin sadece ekonomik açıdan değerlendirilmemesi gerektiğini, Malatya ve Sivas arasındaki yollarda meydana gelen asayiş olaylarının önüne geçilmesi ve halkın güvenliğinin sağlanmasının da devletin temel görevlerinden biri olduğundan bahisle Hekimhan'ın kazaya dönüştürülmesinin aynı zamanda bir güvenlik meselesi olduğunu açıkça dile getirmişlerdir.¹⁶⁴ Görüşmelerin ardından kanun tasarısı oylamaya sunulmak üzere mecliste okunmuştur. Ancak mecliste yeterli çoğunluğun oluşmadığı görüldüğünden tasarının meclisin gelecek toplantısında tekrar oylamaya sunulmasına karar verilmiştir.¹⁶⁵

Kanun tasarısı ikinci defa meclisin 20.06.1921 tarihli oturumunda oylamaya açılmıştır. Mebuslar, açıkça isimlerini belirterek tasarıyı “kabul” veya “red” şeklinde görüşlerini bildirmişlerdir. Oylamaya katılan mebusların isimleri ve oyları açıklanmıştır.¹⁶⁶ Oylama sonucunda 41 “red”, 161 “kabul” oyu verilmiştir.¹⁶⁷ Bu sonuç ile Hekimhan adıyla yeni bir kaza kurulmasını ön gören kanun tasarısı kabul edilerek kanunlaşmıştır.¹⁶⁸ Bu kanun ile birlikte önceleri nahiye olan Hekimhan kaza haline getirilerek Malatya'ya bağlanmış ve idari sınırları değiştirilmiştir.

4.2.9. Artvin, Ardahan ve Kars Müstakil Livalarının Kurulması

Kars, Ardahan ve Batum, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan ve tarihimizde “93 harbi” olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra 13 Temmuz 1878'de

161 TBMMZC, Devre I, C. 10, 406.

162 TBMMZC, Devre I, C. 10, 406-407.

163 TBMMZC, Devre I, C. 10, 408.

164 TBMMZC, Devre I, C. 10, 408-409.

165 TBMMZC, Devre I, C. 10, 414.

166 TBMMZC, Devre I, C. 10, 448-449.

167 TBMMZC, Devre I, C. 11, 2.

168 Kanun ile Malatya'nın Akçadağ kazasına bağlı Hekimhan, Hasaңcelebi ve Gelingec nahiyelerinden oluşmak ve merkezi Hekimhan kasabası bulunmak üzere Hekimhan kazası kurulmuş ve Malatya'ya bağlanmıştır. Bunla birlikte Kebanmadeni kazasının Eymir nahiyesine bağlı İşleman, Eğdir, Merzume, Koşu, Cavuşmusu, Pozan, Halican, Mihail, Kışla, Aydınuşağı, Katıl ve Hürriyet köyleriyle Karaca nahiyesinin Fethiye ve Cemşit köyleri Hekimhan merkezine, Karaca nahiyesinin geri kalan köyleri ise Tahir nahiyesine bağlanmıştır. Karaca nahiyesi ise kaldırılmıştır. *Kanunlar Dergisi*, C. I, 143.

imzalanan Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Rusya'ya bırakılmıştır.¹⁶⁹ Böylece bu topraklarda uzun sürecek bir Rus hâkimiyeti dönemi başlamıştır. İki ülke I. Dünya Savaşı'nda tekrar karşı karşıya gelmiş ise de Ekim 1917'de Rusya'da patlak veren Bolşevik ihtilalinden sonra iktidara gelen Sovyet Hükümeti, Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilme kararı almıştır. Ruslar, bu antlaşmanın 4. Maddesi uyarınca işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum sancaklarından çekilmiş, Elviye-i Selase'yi tahliye etmiştir.¹⁷⁰ Fakat bu karar Ermeniler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Haziran 1918'de bu bölgede yapılan halk oylaması ile bu toprakların anavatana katılması kesinlik kazanmış ise de Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Ordusu'nun 1914 yılındaki sınırlarına çekilmesi ve bu sancakları 25 Ocak 1919 tarihine kadar tahliye etme mecburiyeti ortaya çıkmış, bu sahanın İngiltere'nin desteğinde Gürcü ve Ermenilere verilmesi teklif edilmiştir. Bunun üzerine, daha önce İslâm Cemiyeti adı altında birleşmiş olan Müslüman halk, 6 Kasım 1918 günü Kars'ta Kars İslâm Şûrası adıyla geçici bir hükümet kurmuş; ancak İngilizler 12 Nisan 1919'da bu hükümeti dağıtarak buraları Ermenilere vermişlerdir. Bu sırada Ardahan ise Gürcü işgaline uğramıştır. Bu gelişmeler üzerine TBMM Hükümeti, doğu harekâtını¹⁷¹ başlatmış, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu Ermenileri mağlup ederek 30 Ekim 1920'de Kars'ı Ermenilerden geri almış ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. 1921 Şubat ayının sonlarına doğru ise Ardahan, Çıldır ve Posof kazaları Gürcü işgalinden kurtarılmıştır. Gümrü ve Moskova Antlaşmaları ile bu topraklar TBMM Hükümeti'ne bırakılmıştır.¹⁷²

TBMM Hükümeti, 1921 yılı ortalarında Gümrü ve Moskova Antlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılan mahallerde yeni bir mülki teşkilat oluşturmak için harekete geçmiştir. İcra Vekilleri Heyeti bu kapsamda Gümrü ve Moskova Antlaşmaları ile Türkiye'ye bırakılmış olan mahallerde Artvin, Ardahan ve Kars livalarının kurulmasını ön gören bir kanun tasarısı hazırlamıştır.¹⁷³ Tasarının gerekçesinde Türk yönetimine geçen arazinin idaresi için liva ve kaza teşkilatının bir an evvel kurulmasının elzem olduğu vurgulanmış ve teklifin bu ihtiyaçtan doğduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁴ Tasarı bu çerçevede müzakereye açılmış ve bir süre görüşülmüştür. Neticede tasarı TBMM'de "Ana Vatana İltihak Eden Arazide İcra Edilecek Teşkilat-ı Mülkiyeye Dair Kanun" adı ile kabul edilerek yasalaşmıştır.¹⁷⁵ Buna göre; ana vatana katılan mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları kurulmuş, Iğdır ve Kulp kazaları Bayazıt sancağına bağlanmıştır. Artvin, Şavşat ve Borçka sancaklarından Artvin sancağı, Kars, Kağızman, Zaruşat, Sarıkamış kazalarından Kars sancağı, Ardahan, Oltu, Göle ve Posof kazalarından oluşmak üzere Ardahan sancağı oluşturulmuştur. Artvin sancağının merkezi Artvin, Kars sancağının merkezi Kars ve Ardahan sancağının merkezi Ardahan şehirleri yapılmıştır.¹⁷⁶ Böylece Artvin, Ardahan ve Kars'ta yeni bir mülki teşkilat

169 Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1992), C.5, 516-517.

170 Akdes Nimet Kurat, "Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı", *Belleten*, sy.123, (1967), 396.

171 *Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995): 53-230.

172 Mahir Aydın, "Elviye-i Selase", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1995), C.11, 68.

173 *BCA*, 30.18.1/3.20.15.

174 *TBMMZC*, Devre I, C. 11, 171-172.

175 *RG*, 18.07.1921, No:21; *Kanunlar Dergisi*, C. I, 148.

176 *RG*, 18.07.1921, No:21; *Kanunlar Dergisi*, C. I, 148.

tesis edilmiştir.

4.2.10. Van Vilayetine Bağlı Bazı Yerleşim Birimlerinde Yapılan İdari Değişiklikler

Van, Mondros Mütarekesi'nden sonra milli sınırlar içinde kalan 15 vilayetten biri olmuştur.¹⁷⁷ Bu vilayetin idari sınırları içinde birçok kaza ve nahiye vardır; Erçiş kazası vilayetin en önemli kazalarından biridir. Bu kaza, Van dâhilinde yer alan kazalar içinde hem büyüklüğü hem konumu hem de gelirleri itibarıyla Van'ın "birinci derecede" önem arz eden kazalarından biridir.¹⁷⁸

Erciş kazası birçok yönden önem arz etmesine rağmen kaza sınırları içinde hiçbir nahiyenin bulunmaması idare açısından zorluklara, güvenlik açısından ise bazı sorunlara yol açmıştır. Bu nedenle hem idaredeki zorlukların aşılması hem de güvenliği sağlamak amacıyla bu kazanın idari sınırları içinde bazı nahiyelerin kurulması bir ihtiyaç olarak telakki edilmeye başlanmıştır.¹⁷⁹ Bu maksatla Van vilayeti sınırları içinde yer alan, mevcutta nahiye olan ancak nüfusunun azlığı nedeniyle nahiye halinde idaresinde ihtiyaç olmayan Everek ve Karkar nahiyelerinin statüsünde değişiklik yapılması fikri gündeme gelmiştir.

İcra Vekilleri Heyeti'nce TBMM'ye adı geçen iki nahiyenin lağv edilerek yerine Zeylanderesi ve Sarısu adı ile iki yeni nahiye kurulmasını ön gören bir kanun tasarısı¹⁸⁰ sunulması ile ilgili süreç başlamıştır.¹⁸¹ Söz konusu kanun tasarısının gerekçesinde; Erçiş'in güvenliğinin sağlanması ile idaresinde çekilen zorlukların ortadan kaldırılması için Van merkezine bağlı olan Everek ile Gevaş kazasına bağlı Karkar nahiyelerinin kaldırılarak yerine Erçiş'e bağlı olacak Zeylanderesi ve Sarısu adıyla iki kaza teşkilinin hem idare hem de bölge halkı açısından uygun görüldüğü vurgulanmış ve bu nedenle tasarı hazırlandığı ifade edilmiştir.¹⁸² Tasarıyı değerlendiren Dâhiliye Encümeni ise ifade edilen gerekçeleri haklı bularak konuya ilişkin "olumlu" görüşünü meclise bildirmiştir.¹⁸³

Tasarı meclisin 29.08.1921 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. Bu gün birkaç mebus kanun teklifi hakkında söz söyledikten görüşmeler başka bir oturuma ertelenmiştir.¹⁸⁴ Kanun tasarısı ikinci defa görüşülmek üzere meclisin 03.09.1921 tarihli oturumunda tekrar ele alınmış ve oylamaya açılmıştır. Oylama neticesinde tasarı çoğunlukla kabul edilmiştir.¹⁸⁵ Buna göre; Van vilâyetine bağlı Gevaş kazası dâhilinde Karkar ve Van merkez kazasına bağlı Everek nahiyeleri lâğvedilerek Erciş kazası dâhilinde Zeylânderesi

177 Erdeha, 42-44.

178 TBMMZC, Devre I, C. 12, 116.

179 Karesi Mebusu Vehbi Bey'e göre : "Memlekette hayvan hırsızlığı, şekaveti, kız kaçırmak âdeti, tecavüz, irtikâp ve irtişa, halkın işlerinin sürüncemede kalması kaldırılmak istenilirse her şeyden evvel yapılacak şey, memlekette nahiye teşkilâtıdır." TBMMZC, Devre I, C.6, 360.

180 BCA, 30.18.1/20.40.11.

181 TBMMZC, Devre I, C. 12, 116.

182 TBMMZC, Devre I, C. 12, 116.

183 TBMMZC, Devre I, C. 12, 117.

184 TBMMZC, Devre I, C. 12, 117.

185 TBMMZC, Devre I, C. 12, 148.

ve Sarısu adlarıyla iki yeni nahiye teşkil edilmiştir.¹⁸⁶

Milli Mücadele döneminde yapılan bu idari taksimat düzenlemeleri ile hem kaza, nahiye ve köy sayıları hem de vilayet sayıları değişkenlik göstermiştir. Milli Mücadele'nin en hareketli zamanlarında vilayet sayıları 1921 yılında 60' çıkmış, 1922 yılında ise 59'a düşmüştür.¹⁸⁷ “Bu dönemde mülhak livalar müstakil yapılarak ya da yeni müstakil livalar kurularak toprağa dayalı örgütlenişte günümüzün il ölçeği esas alınmış ve Osmanlı vilayetleri kaldırılmıştır. Buna göre 1920-1924 döneminde 36 mülhak liva müstakil yapılmış, 6 yeni müstakil liva kurulmuş, 15 vilayet merkezi ve 17 müstakil liva ile birlikte toplam il sayısı 74'e ulaşmıştır.”¹⁸⁸ Bu idari taksimat ve mülki yapılanma Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne idari miras olarak intikal etmiştir.

Sonuç

Milli Mücadele döneminde Yunan işgalinin gölgesinde milletin iradesinin tecelligahı olan TBMM ve onun hükümetleri bir taraftan istiklal ve istikbal mücadelesini yürütürken bir taraftan da ülkenin idari taksimat ve mülki teşkilatını düzenlemeye dönük önemli çalışmalar yapmıştır. İlk TBMM Hükümeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Osmanlı vilayet sisteminin önemli bir parçası olan mülhak livalar birer birer kaldırılarak müstakil hale getirilmiş, düzenlemeler sadece liva düzeyi ile sınırlı kalmamıştır. Bu süreçte, birçok yeni kaza kurulurken birçok kaza ise lağv edilmiş, yine birçok nahiye de bu düzenlemeler kapsamında ya kaldırılmış ya da idari taksimatında değişiklik yapılmıştır. Bu idari değişikliklerin bir kısmı doğrudan İcra Vekilleri Heyeti kararı ile hayata geçirilirken bir kısmı ise meclis vasıtasıyla kanunlar marifetiyle uygulamaya konulmuştur.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile birlikte taşra idaresinin dönüşümü noktasında yapısal bir düzenlemeye gidilerek, mülki yapılanma dört kademededen üç kademeye indirilmiş, “vilayet” ifadesi aynı kalsa da vilayetlerin yapısı büyük oranda değiştirilmiştir. Daha önceleri birden çok mülhak livadan meydana gelen ve çoğu zaman coğrafi olarak büyük bir kara parçası üzerinde kurulan vilayetler yerine yüz ölçümü olarak çok daha küçük vilayetler kurulmuş, aynı zamanda bu vilayetlerin mülki teşkilatlarında da düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken âdem-i merkezîyetçi yaklaşımlar gündeme gelmiş, bu çerçevede tartışmalar yaşanmıştır.

Milli Mücadele döneminde idari taksimat ve mülki teşkilat düzenlemeleri temelde bir ihtiyaçtan doğmuş, idare mekanizmasında aksadığı görülen unsurların ıslahını ya da değiştirilmesini hedefleyen ve yönetim anlayışı olarak “halka doğru” gidişi esas alan bir yaklaşımla hayata geçirilmiştir. Çoğu zaman güvenlik ve asayiş sorunlarının üstesinden gelmek amacıyla “zarureten” mülki teşkilatta düzenlemeye gidilirken kimi zamanda kalabalık bir nüfusun tek merkezden yönetilmesinin yaratmış olduğu zorlukları aşmak

186 *Kanunlar Dergisi*, C. I, 174.

187 Tuncer Cavlak, *Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990, 59-60.

188 Keskin 2007-b, 124.

için idari bir düzenleme yapılabilmiştir. Bazen coğrafi şartlar bazen de fiziki şartların zorluğu nedeniyle halkın yönetim merkezine ulaşmak noktasında yaşadığı sıkıntılar idari statü değişikliği için gerekçe olabilmıştır. Bununla birlikte idari düzenlemeler yapılırken birçok hususa da dikkat edilmiştir. Söz gelimi bir kazanın ya da mülhak livanın müstakil hale getirilmesi için ilgili birimin kendi kendini idame ettirebilecek bir gelire sahip olması önemli bir şart olarak görülmüştür. Hükümetler, bu süreçte sadece maddi kıstasları değil manevi unsurları da gözetenerek adımlar atmıştır. İdari olarak alınacak kararların halkta yaratacağı etki gözetilmiş, halkı hükümete küstürecek düzenlemeler yapılmamasına dikkat edilmiştir. Hükümetler, bir yandan idarede yaşanan güçlükleri ortadan kaldırmak için gerekli düzenlemeleri yaparken bir yandan da değişiklik için gerekli olan asgari şartların sağlanmasına önem vermiştir. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler ile Milli Mücadele döneminde devletin idari taksimatı ve mülki teşkilatı hem sayısal hem de yapısal anlamda büyük ölçüde değiştirilmiş, bu kapsamda oluşan yeni idari yapı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin mülki ve idari yapısının temelini oluşturmuştur.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- (BCA), Fon Kodu: 30.10.0/Kutu No:66 Gömlek No:439 Sıra No:12-1.
- (BCA), Fon Kodu: 30.10.0/Kutu No:66 Gömlek No:439 Sıra No:12-4.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:14 Sıra No:2.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:2 Sıra No:4.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:3 Gömlek No:16 Sıra No:5.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:4 Sıra No:5.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:4 Sıra No:6.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:18 Sıra No:11.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:3 Gömlek No:28 Sıra No:11.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:2 Gömlek No:21 Sıra No:12.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No: 9 Sıra No:12.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:4 Sıra No:13.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:2 Gömlek No:28 Sıra No:14.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:4 Sıra No: 16.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:15 Sıra No:18.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:19 Sıra No:17.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:1 Gömlek No:1 Sıra No:20.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:2 Gömlek No:36 Sıra No:15.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:3 Gömlek No:20 Sıra No:15.
- (BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:3 Gömlek No:34 Sıra No:16.

(BCA), Fon Kodu: 30.18.1/Kutu No:20 Gömlek No:40 Sıra No:11.

Resmi Yayınlar

Düstur, 1. Tertip, Cilt 1; 2. Tertip, Cilt 5.

Kanunlar Dergisi, Cilt I-III.

Resmi Gazete, “Siirt Sancağının Müstakil Olmasına Dair Kanun”, 28.02.1921, No. 4.

Resmi Gazete, “Aksaray Kazasının Müstakil Liva Haline İfrahına Dair Kanun”, 21.03.1921, No.7.

Resmi Gazete, “Ankara’ya Merbut Çubukabat ve Zir Nahiyelerinin Kaza Haline İfrahına Dair Kanun”, 04.04.1921, No. 9.

Resmi Gazete, “Giresun Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun”, 04.04.1921, No. 9.

Resmi Gazete, “Ordu Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun”, 04.04.1921, No. 9.

Resmi Gazete, “Genç Sancağının Müstakilen İdaresi Hakkında Kanun”, 04.04.1921, No. 9.

Resmi Gazete, “İlısu, Devecidağı ve Artıkova Kazaları Teşkiline Dair Kanun”, 11.04.1921, No.10.

Resmi Gazete, “Hekimhan Kazası Namiyle Bir Kaza Teşkili Hakkında Kanun”, 27.06.1921, No.18.

Resmi Gazete, “Ana Vatana İltihak Eden Arazide İcra Edilecek Teşkilat-ı Mülkiyeye Dair Kanun”, 18.07.1921, No:21.

Resmi Gazete, 11.09. 2014, No: 29116.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre I, Cilt 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 21.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi(TBMMZC), Devre II, Cilt 1, 3.

İnceleme-Araştırma Eserler

Akın, Rıdvan. “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Yeri”, I. Türk

Hukuk Kongresi Tarihi Bildirileri, (İstanbul: On İki levha Yayıncılık, 2014): 509-607.

Aydın, Mahir. “Elviye-i Selase”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul, 1995), C.11: 68.

Behlülgil, Mefahir. İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz, İstanbul: Özal Matbaası, 1992.

Cavlak, Tuncer. Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimat ve Mülki Teşkilat, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990.

Erdeha, Kamil. Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.

Gencer, Ali İhsan. “Berlin Antlaşması”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul, 1992), C.5: 516-517.

Güler, Birgül Ayman. “Yerel Yönetimleri Güçlendirmek mi ? Adem-i Merkeziyetçilik mi?”, Çağdaş Yerel Yönetimler, C. 9, sy. 2, (2000):14-29.

Keskin, Nuray. Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye’de İllerin Yönetimi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Keskin, Nuray E (2007 b). “Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu”, Memleket Siyaset Yönetim, sy 3, (2007/5): 119-174.

Keskin, Nuray E. “1920: Bağımsız ve Halka Doğru Yönetim”, Açıklamalı Yönetim Zamanizini (1919-1928), C. I, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 2012) : 195-453.

Korkud, Selahaddin Aslan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1909’dan 1918 arasında İdare Teşkilat ve Amirleri Hakkında Bir İnceleme”, Türk İdare Dergisi, 36/293-294, (1965): 3-16.

Kurat, Akdes Nimet. “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı”, Belleten, sy.123, (1967): 375-413.

Mardin, Şerif. “Adem-i Merkeziyet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.1 (1988): 364-366.

Ortaylı, İlber. Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2000.

Ortaylı, İlber. Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007.

Önen, Nizam - Reyhan Cenk. Mülkten Ülkeye Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929), İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Özbudun, Ergun. 1921 Anayasası, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.

Selek, Sabahattin. Anadolu İhtilali, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968.

Tanör, Bülent. Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.

Yalçın, Durmuş. “Milli Mücadele’de İdareciler, Günümüzün ve Geleceğin İdarecileri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sy 21, (Temmuz 1991): 407-477.

Tabloda Kullanılan Dipnotlar

1 BCA, 30.18.1/1.2.4.

2 BCA, 30.18.1/1.2.4.

3 BCA, 30.18.1/1.2.4.

4 BCA, 30.18.1/1.2.4.

5 BCA, 30.18.1/1.4.5.

6 BCA, 30.18.1/1.4.5.

7 BCA, 30.18.1/1.4.5.

8 BCA, 30.18.1/1.4.6.

9 BCA, 30.18.1/1.4.16.

10 BCA, 30.18.1/1.4.13.

11 BCA, 30.18.1/1.18.11.

12 BCA, 30.18.1/1.18.11.

13 BCA, 30.18.1/1.18.11.

14 BCA, 30.18.1/1.18.11.

15 BCA, 30.18.1/1.9.12.

16 BCA, 30.18.1/1.15.20.

17 BCA, 30.18.1/1.15.20.

18 BCA, 30.18.1/3.34.16.

19 BCA, 30.18.1/3.34.16.

20 “Siirt Sancağının Müstakil Olmasına Dair Kanun”, RG, 28.02.1921, No. 4.

21 “Aksaray Kazasının Müstakil Liva Haline İfrağına Dair Kanun”, RG, 21.03.1921, No.7.

22 “Ankara’ya Merbut Çubukabat ve Zir Nahiyelerinin Kaza Haline İfrağına Dair Kanun”, RG, 04.04.1921, No. 9.

23 “Giresun Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun”, RG, 04.04.1921, No. 9.

24 “Ordu Müstakil Livası Teşkiline Dair Kanun”, RG, 04.04.1921, No. 9.

25 “Genç Sancağının Müstakilen İdaresi Hakkında Kanun”, RG, 04.04.1921, No. 9.

26 “İlisu, Devecidağı ve Artıkova Kazaları Teşkiline Dair Kanun”, RG, 11.04.1921, No.10.

27 “Hekimhan Kazası Namiyle Bir Kaza Teşkili Hakkında Kanun”, RG, 27.06.1921, No.18.

28 “Van Vilayeti Dâhilinde İki Nahiyenin Lağviyle (Zeylanderesi) ve (Sarısu) Namiyle İki Nahiye Teşkili Hakkında Kanun”, Kanunlar Dergisi, C. I, 174.

29 “Ana Vatana İltihak Eden Arazide İcra Edilecek Teşkilat-ı Mülkiyeye Dair Kanun”, RG, 18.07.1921, No:21.